Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

TARTU ÜLIKOOL
1632
RAKE

SOOVITUSED LINNADE JA VALDADE PÖÖRDUMISEKS ROHELISE ARENGU RAJALE

JUHEND

2022

August

SOOVITUSED LINNADE JA VALDADE PÖÖRDUMISEKS ROHELISE ARENGU RAJALE

JUHEND

Tartus 2022. aastal

Juhendi „Soovitused linnade ja valdade pöördumiseks rohelise arengu rajale“ tellis Riigikantselei strateegiabüroo. Juhendi koostas Tartu Ülikool Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse (RAKE) eestvedamisel.

Tööd finantseeriti Euroopa Liidu Sotsiaalfondist rahastatud ühtekuuluvusfondide 2014-2020 rakenduskava prioriteetse suuna 12 „Haldusvõimekus“ meetmest 12.2 „Poliitikakujundamise kvaliteedi arendamine“.

AUTORID:

Veiko Sepp
Heli Einberg
Aveliina Helm
Antti Roose
Maie Kiisel
Kristiina Vain
Liina Joller-Vahter
Merle Mägi
Garri Raagmaa

RAKE

RAKE on võrgustikutüüpi rakendusuuringute keskus. Meie missioon on edendada teadmisel põhinevat otsustamist Eesti ühiskonnas. Lisaks RAKE meeskonnale kaasame kõrgeima kvaliteedi tagamiseks oma uuringutesse valdkondlikke eksperte nii Tartu Ülikoolist kui vajadusel ka väljastpoolt. RAKE võrgustikust leiab nii sotsiaalteadlasi kui meditsiini-, loodus-, tehnika- ja humanitaarteaduste valdkonna esindajaid.

KONTAKTANDMED:

Lossi 36-303, 51003, Tartu
http://skytte.ut.ee/et/rake

SISUKORD

Eessõna ... 6
Sissejuhatus: Juhendi sisu ja soovitused juhendi kasutamiseks ... 7
Seitse sammu kestlikkuse, kliimaneutraalsuse, ringmajanduse ja liigirikkuse suunas ... 9
Rohepoliitika ja KOV roll rohepöördes ... 11
Rohepööre kui suunamuutus arenduspoliitikas ... 11
Rohepöörde sisu – mida on vaja saavutada, milliseid ülesandeid lahendada ... 12
Kohaliku tasandi tähtsus rohepöördes ... 14
KOV rohepöörde poliitilised raamid ... 15
Kohaliku omavalitsuse roll rohepöördes ... 18
A Soovitused KOV üldistes korralduslikes ülesannetes ... 20
A1 Arengu strateegiline kavandamine ... 20
A2 Finantsjuhtimine ... 21
A3 Hangete korraldamine ... 22
A4 Munitsipaalvara majandamine ... 23
A5 KOV organisatsiooni arendamine ... 24
A6 Kaasamine ... 26
A7 Kommunikatsioon ... 29
A8 Seire ... 30
B Soovitused KOV tegevusvaldkondades ... 32
B1 Ruumiplaneerimine ... 32
B2 Ehitustegevuse korraldamine ... 34
B3 Elamumajandus ... 37
B4 Transport ja liikuvus ... 38
B5 Teed ja tänavad ... 40
B6 Soojusmajandus ... 42
B7 Veemajandus ... 43
B8 Jäätmemajandus ... 45
B9 Haljastus ja heakord ... 47
B10 Looduskaitse ... 48
B11 Vaba aeg, kultuur ja sport ... 49
B12 Haridus ja noorsootöö ... 50

EESSÕNA

Rohepööre on sõna, mis on tekitanud Eesti ühiskonnas palju küsimusi ja kõhklusi. Me ei tea, mis see rohepööre on, võib sageli kuulda ka linnade ja valdade juhtide suust. Siinses juhendis püüame luua selgust rohepöörde sisust ja eesmärkidest.

Palju on räägitud sellest, et rohepöördesse peavad panustama kõik. Õigustatult küsitakse kohalikes omavalitsustes - mis on meie roll, mida meie peaksime tegema? Juhendis astume esimese sammu selle rolli määratlemiseks ja kujundamiseks, enne veel kui kohalike omavalitsuste roll saab riiklikes strateegiates ja õigusaktides kinnistatud.

Kuidas suudavad Eesti kohalikud omavalitsused rohepööret ellu viia, kui neil ei ole olemasolevate ülesannetegi täitmiseks piisavalt ressursse? Nii võidaks küsida retooriliselt, aga ka sisulises mures valdade ja linnade võimekuse osas rohepöördesse panustada. Juhendi keskseks sõnumiks on, et rohepöörde puhul ei ole küsimus mitte uues ülesandes, vaid olemasolevate ülesannete täitmises uuel kestlikul viisil. Samuti näidatakse juhendis, kuidas pöördumine rohelise arengu rajale saab kohalikule omavalitsusele kasulik ja mõistlik – kuidas see aitab kulusid kokku hoida ning tulusid suurendada. Loobudes elanike elukvaliteedi jaoks mitteolulistest tegevustest ja halbadest lahendustest säästame ressursse ning panustame selliselt rohepöördesse. Rohepöörde sisu avamisel selgub ka tõsiasi, et palju kohalike omavalitsuste poolt tehtavast on juba praegu rohepöörde eesmärkidega kooskõlas.

SISSEJUHATUS: JUHENDI SISU JA SOOVITUSED JUHENDI KASUTAMISEKS

Juhend koosneb kolmest osast – üldosast ning kahest temaatilisest osast. Juhendi üldosas selgitatakse, mis rohepööre on ning milline on kohaliku omavalitsuse (KOV) roll selles. Rohepööre avatakse kui suunamuutus arenduspoliitikas, mille vajadus tuleneb globaalsetest keskkonna-kriisidest ja nende negatiivsetest mõjudest elanike heaolule. Kirjeldatakse rohepöörde nö laia pilti, mille sees KOV tegutsevad – mida on vaja saavutada, milliseid ülesandeid lahendada, millele on lahenduste otsimisel võimalik toetuda. Samuti põhjendatakse üldosas kohaliku tasandi tähtsust rohepöördes.

Juhendi temaatilistes osades antakse suuniseid ja praktilisi tegevussoovitusi 8 KOV üldise korraldusliku ülesande ning 12 tegevusvaldkonna jaoks. Juhendis käsitletavateks korralduslikeks ülesanneteks on:

- Arengu strateegiline kavandamine
- Finantsjuhtimine
- Hangete korraldamine
- Munitsipaalvara majandamine
- KOV organisatsiooni areng
- Kaasamine
- Kommunikatsioon
- Seire.

KOV rohepöörde elluviimiseks olulised tegevusvaldkonnad on:

- Ruumiplaneerimine
- Ehitustegevuse korraldamine
- Elamumajandus
- Teed ja tänavad
- Transport ja liikuvus
- Soojusmajandus
- Veemajandus
- Jäätmemajandus
- Haljastus ja heakord
- Looduskaitse
- Vaba aeg, kultuur ja sport
- Haridus ja noorsootöö.

Iga KOV korraldusliku ülesande täitmise ja tegevusvaldkonna arendamise jaoks antakse soovitusi ühtses struktuuris, vastates 6 küsimusele:

Mille poole püüelda? Siin visandatakse lühidalt rohepöörde üldeesmärkide ja hea kohaliku omavalitsemise põhimõtetega kooskõlas olev tulevikupilt. Sellisena on tegemist juhendi kõige tungivamate soovitustega. Kui tegevuste ja vahendite puhul pakutakse juhendis välja võimalusi, mille vahel KOV peavad ise valikuid tegema, siis püüdluste suuna ja soovitud seisundi osas on rohepöörde ja hea valitsemise sõnumid väga selged. Teisest küljest esitatakse siin pikaajaline vaade, mille mitmed tulevikuvisioonid võivad hetkeolukorras tunduda idealistlikuna või isegi võimatuna konkreetses KOV üksuses. Kuid oluline on homsete tegevuste kavandamisel vaadata ka kaugemale, nii palju kui näha on. Silmas tuleb pidada ka seda, et juhendis püüdluste objektina esitatu puhul ei ole tegemist soovitustega KOV eesmärkide sõnastamiseks. Küll võib neid kirjeldusi kasutada sobiva lähtekohana ja suunaandjana täpsemate - kohalikke eeldusi, väljakutseid ja vajadusi arvesse võtvate - mõõdetavate eesmärkide seadmiseks.

Millest alustada? Rohepöörde elluviimine kohalikus omavalitsuses ei ole kerge ülesanne, kus midagi ei või valesti minna. Seetõttu ei ole asjaga lihtsalt kusagilt pihta hakkamine alati kõige parem mõte. Püsivamate muutuste saavutamiseks ja pettumuste ennetamiseks soovitame esmalt tegeleda läbimõeldud tegutsemiseks eelduste loomisega – kuidas kujundada ühine arusaamine olukorrast ja võimalikest lahendustest, arendada kompetentse, määrata rolle ja vastutust, luua õiguslikud

võimalused tegutsemiseks. Mitmete tegevuste puhul on mõistlik ühine tegutsemine regionaalses koostöös. Sellisel juhul tuleb alustada vastavate koostööstruktuuride ja koosloome vormide välja kujundamisest. Loomulikult on selliseidki tegevusi, mille elluviimiseks on eeldused kohalikes omavalitsustes juba olemas ning mis pakuvad kiireid positiivseid muutusi. Ka nendega soovitame esimesel võimalusel alustada - muuhulgas eduelamuse kogemiseks ja rohepöörde toetuspinna laiendamiseks KOV organisatsioonis ja kohalikus kogukonnas.

Millised on tegevusvõimalused? Sellele küsimusele vastamisel kirjeldatakse nimelt võimalusi rohepöörde elluviimiseks vastava korraldusliku ülesande või tegevusvaldkonna raames. Valiku nende võimaluste vahel peavad tegema KOV üksused ise, lähtudes kohaliku rohepoliitika väljakutsetest, lahendatavatest probleemidest, ühiskondlikest ja looduslikest eeldustest ja seatud eesmärkidest, aga loomulikult ka ressursside olemasolust. Kõike ei ole vaja ega võimalik (korraga) teha. Mitmete tegevussoovituste puhul on tegemist ka teineteist välistavate alternatiividega. Kuigi üldiselt on püütud juhendi koostamisel lähtuda nö keskmisest KOV üksusest oma parimas võimalikus arengus, siis tegevusvõimaluste loendid sisaldavad ka tegevusi, mis on mõistlikud üksnes kindlate eeldustega KOV üksustes. Juhul kui selliseid tegevusvõimalusi juhendis kirjeldatakse, siis on sulgudesse lisatud asjakohane täpsustus – sobiv suuremates linnades või maapiirkondades, kahanevates või kasvavates piirkondades, jne. Kindlasti on tegevusvõimaluste loendis ka selliseid tegevusi, mis ei ole mõistlikuks valikuks KOV üksuse jaoks mitte täna, kuid võivad selleks saada tulevikus.

Milliste vahenditega? Vahendite puhul loetleme juhendis eelkõige neid ametlikke dokumente (nt jäätmehoolduseeskiri, detailplaneeringud jne.), mille kaudu KOV saab muudatusi jõustada – tagada, et muutused on püsivad ning ei jää üksnes jutu ja kollektiivsete kavatsuste tasandile. Üldjuhul piisab rohepööret toetavate muudatuste sisseviimisest olemasolevatesse dokumentidesse, kuid muudatusi saab jõustada ka uute dokumentide koostamise ja kehtestamisega.

Mida tähele panna poliitikaraamistikus? KOV üksused tegutsevad keerukas ülemaailmse, EL ja riigi keskvalitsuse rohepoliitika raamistikus. Osa sellest raamistikust on ajas suhteliselt püsiv, teine osa on pidevas muutuses. Juhendi piiratud mahu tõttu tuuakse siin ära üksnes korralduslike ülesannete täitmise ja tegevusvaldkondade arendamise vaates olulisemate strateegiate pealkirjad ja õigusaktide nimetused. Selle raamistiku dokumentide püsiva ja muutuva sisuga kursis olek on KOV rohepoliitika kavandajate ja elluviijate elukestev ülesanne.

Kust lisanõu saada? Juhend pakub sissejuhatava ja üldistava tervikvaate rohepöörde mõtestamiseks kohaliku omavalitsuse tasandil. Kohaliku rohepoliitika konkreetsete tegevuste kavandamisel ja elluviimisel tuleb teada palju enamat. Heaks alguspunktiks on tutvumine varasemalt koostatud juhendmaterjalidega ning rakendusliku suunitlusega uuringutega. Juhendi soovitusliku kirjanduse loeteludesse on püütud hõlmata kõik eesti keeles viimase 10 aasta jooksul ilmunud teemakohased juhendid ning olulisemad kliima- ja rohepoliitika kujundamisele suunatud rakendusuuringud. Lisaks sellele sisaldavad need nimekirjad ka valikut rahvusvahelistest ja välisriikide juhenditest ning poliitikasoovituste aruannetest. Loomulikult soovitusliku kirjanduse nimekirjad ajas pidevalt täienevad, samas kui osade nimekirjas sisalduvate juhendite ja uuringute sõnumid vananevad.

Sissejuhatuse kokkuvõtteks on vaja rõhutada, et juhendit ei saa kasutada kui teekaarti või tegevuskava. Sellise ülesande püstitamiseks on Eesti KOV süsteem liiga mitmekesine. Juhend ei ole ka ainuõigete lahenduste kogum keskmisele KOV üksusele. Juhendi soovitused ei ammenda kõiki võimalusi – saab minna palju kaugemale ja teha rohkem. Iga juhendis sisalduv tegevus ei pruugi

olla sobiv konkreetsele KOV üksusele, kõigi tegevustega ühekorraga alustamiseks puudub ressurss ja vajadus. Kindlasti on mitmetes KOV üksustes osade või paljude juhendis sisalduvate tegevustega ka juba alustatud.

See, mida juhend soovib pakkuda, on üldistav, kuid siiski praktiline tervikvaade rohepoliitika sisust ja KOV valikuvõimalustest. KOV rohepoliitika edukuse määrab aga see, kui häid valikuid tehakse ning kuivõrd tahetakse ja suudetakse (ka õigetest) valikutest õppida. Seejuures tuleb arvestada, et Eesti KOV üksused tegutsevad vähest (finants)autonoomiat omades keerukas keskkonnas, kus tuleb leida lahendusi mitmete mõjurite vahel tasakaalu otsides. Kui nimetada vaid olulisimaid, siis on nendeks mõjuriteks: olemasolevad arengueeldused ja senine arengurada, ressursside piiratus ja ebapiisavus, elanike mitmekesised nõudmised ja soovid seoses elukeskkonna ja teenustega, ettevõtluse arengu vajadused. **KOV ülesanne on leida selles tegevuskeskkonnas kohalikule kogukonnale parim lahendus võimalikest – kestlik arengutee,** milles keskkonna-kriisidest tulenevalt on just nüüd ja praegu vaja teha rohepööre.

Et selle ühise kestliku arengutee leidmine lihtsam oleks, lõpetame juhendi sissejuhatuse üldiste soovitustega, millest alustada ja millele alustades keskenduda.

Seitse sammu kestlikkuse, kliimaneutraalsuse, ringmajanduse ja liigirikkuse suunas

1. **Mõtle kaasa!** Võta kaks tundi ja loe juhend lõpuni, soovita seda töökaaslastele, mis pakub huvi, mida edasi arutama. Kui aega on rohkem, siis süvene ka uuringu „Kohalike omavalitsuste roll rohepöörde elluviimisel Eestis“ aruandesse (2022). Aruanne sisaldab täpsemat EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistiku kirjeldust, ideid KOV rohepööret toetavate organisatoorsete muudatuste osas, loendeid võimalikest seireindikaatoritest ning pikemaid käsitlusi rohepöörde eesmärkidest, põhimõtetest ja tegevussuundadest KOV korralduslikes ülesannetes ja tegevusvaldkondades.
2. **Vaata, mis valitsus rohepoliitikas on uut välja pakkumas!** Tutvu Vabariigi Valitsuse rohepoliitikaga (https://www.valitsus.ee/valitsuse-eesmargid-ja-tegevused/rohepoliitika) ning „Rohepoliitika eksperdirühma raportiga“ (2022). Nopi välja oma huvipunktid. Kritiseeri julgelt, aga sisuliselt.
3. **Arutle ja vaidle!** Korralda kolleegidega usalduslikke mõttevahetusi KOV rohepöörde teemadel – miks just meie, kas me teame ja oskame, mida siis täpsemalt ikkagi teha, kust alustada, kes võtab initsiatiivi? Kohalikul võimul on piirid, ametnikel piiritletud ametiülesanded.
4. **Jaga otsuste tagamaid ja rohepoliitika arenguid kohaliku rahvaga** puhtast ja huvitavast loodusest, kogukonnametsadest, jäätmete tekitamisest, kogumisest ja kasutamisest, keskkonnahoiust, elektri, kütte ja vee säästmisest, kulude kokkuhoiust.
5. **Mõtle läbi ja analüüsi, milline on selle aasta KOV suuremate investeerimisobjektide keskkonnamõju** – milline on risk, et ehitatav hoone ei vasta tuleviku keskkonnanõuetele ning sellest tulenevalt on selle kasutamine halb tervisele ja ülalpidamine läheb väga kulukaks?
6. **Hinda olukorda ja arenguid!** Otsi andmeid ja mõtesta neid elu-oluliselt, kas see päriselt on meie linnas-vallas nii nagu statistika väidab. Alusta keskkonnaandmestiku koondamise ja süstematiseerimisega – kui palju KOV ja selle asutused energiat tarbivad, kui palju vald või linn tervikuna, milline valla või linna kasvuhooonegaaside heide, kui suur osakaal jäätmetest kogutakse liigiti, kui palju liigiti kogutut võetakse ka tegelikult ringlusesse, milline on rohealade

elurikkus ja maastikuline väärtus; milline on olukord võrdluses teistega, võrdluses EL ja Eesti eesmärkidega, võrdluses sellega, kuidas peaks olema?

7. **Võta initsiatiiv ja tee kõik, mis sinu võimuses, et valla või linna arengukava järgmisel uuendamisel arutletakse kestliku arengu, rohepöörde eesmärkide ja tegevusvõimaluste üle, tehakse andmetele ja arusaamisele tuginevaid kaalutletud valikuid.** See, et 10 aastat on tehtud nii, et keegi hirmutab õigustatud ootusega ja väidab “no see läheb jube kalliks”, ongi loomulik osa rohepöördest, muutuste juhtimise protsess.

ROHEPOLIITIKA JA KOV ROLL ROHEPÖÖRDES

Rohepööre kui suunamuutus arenduspoliitikas

Rohepöördest paremini aru saamiseks tuleb alustada sellest, et püüda seda enda jaoks mõtestada kui poliitikat - **kui olulist muutust poliitikas**. Täpsemalt on see ülemaailmselt kokku lepitud strateegiline arenduspoliitika, mis tugineb parimal olemasoleval teadmisel sellest, kuidas planeet Maa toimib ja mis probleemid senise arenguraja jätkudes inimkonda ees võivad oodata. Rohepoliitika üldine põhjendus ja ülesanded on kokkuvõtvalt esitatud Vabariigi Valitsuse rohepoliitika juhtrühma nõustava eksperdirühma raportis (2022):

> *Rohepoliitika alus on põhimõte, et inimkonna heaolu ja majandusmudel peavad mahtuma planeedi taluvuspiiridesse. Maa taluvuspiirid on sellised inimtegevuse mõju tasemed ehk murdepunktid, mille ületamisel muutuvad ebasoodsad keskkonnamuutused pöördumatuks, ohustades ökosüsteemide suutlikkust muutustega kohaneda. Samuti mõjutab maa taluvuspiiride ületamine olulisel määral inimeste heaolu, tervist ja majanduslikku toimetulekut.*
>
> *Rohepoliitika põhiülesanne on kujundada kestlik, loodust ja keskkonda hoidev globaalselt konkurentsivõimeline, kliimariskidest vähe haavatav ning õiglane tuleviku Eesti majandus ja ühiskond.*

Ühiskonna arengu vaatest tuleneb rohepöörde vajadus kolmest kesksest probleemist:

- **Kliimamuutusega kaasnevad äärmuslikud ilmastikuolud** (kuumalained, tormid ja üleujutused, veepuudus), mis ohustavad inimeste tervist, hooneid ja rajatisi, samuti looduslike, poollooduslike ning tehislikke (nt. taimekasvatuse) ökosüsteemide toimimist. Tulemuseks on inimeste liigsuremus ja haiguste levik, taimekasvatuse saakide kahjustumine või ka täielik hävimine, kahjud hoonetele ja taristule. Täiendavaid probleeme põhjustab muutuste kiirus, mistõttu ei jõuta nendega kohaneda. Erinevatel mudelarvutustele põhinevate hinnangute alusel võib kliimamuutuse trendi jätkudes maailma majandus kaotada aastaks 2050 10-20% ehk 20-30 triljonit eurot oma võimalikust kogutoodangust.
- **Loodusressursside nappus.** Prognoosid näitavad, et seniste tarbimise ja ressursikasutuse trendide jätkumisel paljud inimtegevuseks ja majandusarenguks vajalike maavarade ja muude loodusvarade varud ammendatakse või muutub nende kättesaamine ülimalt kulukaks. Lisaks näiteks energiatootmises traditsiooniliselt kasutatud süsinikurikastele maavaradele muutub paljudes piirkondades järjest kättesaamatumaks ja kallimaks puhas magevesi. Ühendatuna kliimamuutuse muude negatiivsete mõjudega loob see tugevad eeldused rändeprobleemide süvenemiseks, mille mõju ulatub palju kaugemale veepuuduse käes vaevlevatest piirkondadest – ka Eestisse. See kõik omab negatiivseid majanduslikke mõjusid kõigile riikidele. Kuivõrd loodusvarade jaotus maailma riikide vahel on ebaühtlane, siis suureneb elutähtsate ressursside ammendumisel ressursisõdade oht. Täiendav väljakutse seisneb selles, et ka nö uue vähese või puuduva süsinikusisaldusega energia tootmiseks vajalike maavarade ressursid on piiratud.

- **Loodusliku mitmekesisuse vähenemine ja ökosüsteemide haavatavuse kasv**. Ökosüsteemide vaesumine ja häving võimendab kliimamuutuse negatiivseid mõjusid elanike tervisele, hoonetele ja taristule. Liikide kadu vähendab võimalusi looduslike ainete kasutuseks ravimi-, toiduainete jms tööstuses. Samuti toob see kaasa põllu- ja metsamajandusliku kasutusega liikide ja sortide „tundlikkuse" kasvu kahjurite rünnakutele.

Rohepöörde kui poliitikamuutuse sotsiaal-majanduslik põhjendus seisneb lihtsas kalkulatsioonis, et keskkonnast mittehooliva poliitika jätkamine on ühiskonnale kulukam kui selle tagajärgedega tegelemine. Kuigi muudatuste algatamisega on hiljaks jäädud – mistõttu ühiskondlikud kulud on nüüd märkimisväärselt suuremad võrrelduna olukorraga, kui praktilisi samme kliimamuutuse vältimiseks oleks astutud aastakümned varem - ning senised jõupingutused on olnud ebapiisavad negatiivsete trendide peatamiseks, ei ole olemasolevate teaduslike teadmiste põhjal kasulikumat ülemaailmset poliitikavalikut kui rohepööre. Mõistlik on globaalsetesse protsessidesse ja trendidesse poliitikatega sekkuda enne kui planeedi (või selle osade) taluvuspiir ületatakse. Selles mõttes on tegemist pöördega – pöördega seniselt üksnes majanduskasvule ja tarbimisheaolule keskendunud arenduspoliitikalt kestliku arengu rajale. Eeldada poliitikavalikute tegemisel, et globaalsed protsessid koos oma negatiivsete mõjudega inimeste heaolule „iseenesest" ümber pöörduks, tähendaks enesepettust. Rohepöörde alternatiiv on ohtlik, halveneva elukeskkonnaga katastroofe täis maailm.

Rohepöörde sisu – mida on vaja saavutada, milliseid ülesandeid lahendada

Rohepööre on teadus- ja tõenduspõhine poliitika ning sellisena pidevas arengus. Planeet Maa on väga keerukas süsteem, mille toimimise mõistmine, muutuste põhjuste välja selgitamine ning arengute prognoos on suur väljakutse ka teadustele. Koos teadusliku teadmise täienemisega peab kohanema ka rohepoliitika. Siiski, käesolevaks ajaks on kujunenud teadlaskonnal, ekspertidel ja poliitikakujundajatel küllalt selge terviklik arusaamine, mis peaks olema rohepöörde sisuks, et tulemuslikult globaalsete probleemidega tegeleda. **Rohepöörde aluseks olevate keskkonnakriiside põhjustest ja mõjudest tulenevalt on rohepöördel 4 keskset eesmärki**:

1. Kliimamuutuse (esmajoones kliima soojenemise) pidurdamine;
2. Kliimamuutuse negatiivsete mõjudega kohanemine;
3. Ressursisääst;
4. Elurikkuse ja ökosüsteemide hoidmine ja taastamine.

Selleks, et paremini avada rohepöörde praktilist sisu, kirjeldatakse allpool kokkuvõtvalt ka rohepöörde raames lahendamist vajavaid ülesandeid.

Kliimamuutuse pidurdamise ülesanded:

- Kasvuhoonegaaside (KHG) heite vähendamine, sh
- Energiatarbimise vähendamine;
- Energiatarbimise lahti sidumine KHG heitest – mittekütuselise energia (päikeseenergia, tuuleenergia, laineenergia) tootmine ja kasutus;
- Madala süsinikusisaldusega kütuste (nt biometaan, vesinikukütus) tootmine ja kasutamine;

- Maakasutuse suunamine selliselt, et maakasutuse tulemusel väheneks KHG heide ning suureneks KHG sidumine;
- KHG siduvate materjalide kasutamine pikaajaliste toodete valmistamisel, sh esmajoones hoonete ja rajatiste ehitamisel.

Kliimamuutuse negatiivsete mõjudega kohanemise ülesanded:

- Üleujutusriskide maandamine: ehitiste asukohtade planeerimine; sademeveesüsteemide rajamine;
- Kliimakindlate hoonete ja rajatiste ehitamine;
- Soojussaarte tekke vältimine: haljastuse ja veekogude planeerimine tiheasustusaladel.

Ressursisäästu ülesanded:

- Üldine tarbimise vähendamine, millega kaasneb ka energia, maavarade, bioloogiliste loodusvarade, kemikaalide ja materjalide kasutuse vähenemine;
- Energiatarbimise vähendamine: energiasüsteemide tõhususe ja ökonoomse suurendamine; energiatõhususe normide rakendamine ehitamisel ja rekonstrueerimisel; energiatõhusate ja/või mittekütuselist energiat kasutavate sõidukite kasutus;
- Taastuvatest allikatest ja jääkproduktidest (biogaas, puit, hein jms rohttaimed) toodetud energia kasutus;
- Liikumis- ja transpordivajaduse vähendamine: säästlike liikumisviiside (jalgsi-, kergliiklus- vahendite ja ühistranspordiga) eelisarendamine;
- Veekasutuse optimeerimine vastavalt vajadusele ja kohalikele võimalustele, sh põhjavee kasutuse piiramine piirkondades, kus varud on ammendumas; sademevee kasutus majapidamisveena; hallvee (st puhastatud reovee) kasutus tänavahoolduse ja haljastuses;
- Jäätmetekke vähendamine: elanike tarbimisharjumuste muutmine; Liigse pakendamise ja pakendijäätmete hulga vähendamine; korduvkasutavate nõude jms kasutamine; vastupidavate, korduvkasutavate ja parandatavate toodete tootmine ja kasutus;
- Jäätmete ringlusse võtmise suurendamine: jäätmete liigiti kogumise korraldamine; jäätmete ringlusse võtmine ringmajanduslike lahenduste abil;
- Materjalikasutuse vähendamine: materjalimahukuse vähendamine tootmises; taaskasutatava toormaterjali kasutus; tootmisprotsesside jääkide taaskasutus;
- Säästev toidutootmine ja -tarbimine: taimetoidu ja putuktoidu osakaalu kasv; mahetoidu eelistamine toidujäätmete vähendamine; kohaliku toidu eelistamine.

Elurikkuse ja ökosüsteemide hoidmise ja taastamise ülesanded:

- Bioloogilise mitmekesisuse vähenemise pidurdamine: elupaikade kaitsmine ja taastamine; vee- ja pinnavee looduslike funktsioonide taastamine; põllumajandusmaa maakasutuse mitmekesistamine; tolmeldajate arvu vähenemise tagasipööramine; linnaruumis olevate rohelade mitmekesistamine;
- Juba kahjustatud ökosüsteemide parandamine ja taastamine: eelkõige suurema süsinikdioksiidi kogumise ja säilitamise potentsiaaliga alade taastamine – lammialad, rabad; looduse taastamine põllumajandusmaal;

- Rohevõrgustiku säilitamine ja arendamine: rohevõrgustiku toimimiseks tingimuste loomine; kaitsealade, sh rangelt kaitstud kaitsealade pindala suurendamine (sh põlismetsad); märgalade säilitamine;
- Põllumajanduslikus kasutuses maa looduslikkuse suurendamine: väärtusliku põllumaa kaitse; muldade erosiooni vähendavate meetmete rakendamine; mahepõllunduse soosimine;
- Invasiivsete võõrliikide tõrje ja leviku piiramine;
- Vee- ja pinnasekaitse: pinnaveekogude tervendamine; sadeveesüsteemide looduslikkuse suurendamine; ÜVK süsteemide ja puhastusseadmete tõhususe tõstmine; kohtreostuste likvideerimine; märgalade säilitamine ja taastamine;
- Linnade rohelisemaks muutmine ja bioloogilise mitmekesisuse suurendamine linnaruumis: asulasiseste rohealade loomine ja ökokvaliteedi tõstmine; asulasiseste rohealade liigilise mitmekesisuse suurendamine; rohe- ja sinilahenduste ühendamine linnaruumis;
- Metsaalade säilitamine ja ökokvaliteedi kasvatamine: põllumajanduslikust kasutusest välja langenud alade metsastamine; endiste karjäärialade metsastamine;
- Mere- ja mageveeökosüsteemide tervendamine, sh; vee- ja mereressursside kestlik kasutamine; kalavarude ja mere ökosüsteemide kaitse; lõpetada väljasuremisohus liikide kaaspüük, kaaspüügi vähendamine; magevee ökosüsteemide ja jõgede looduslike funktsioonide taastamine;
- Mürgivaba keskkonna kujundamine, sh: õhukvaliteedi tagamine; mürareostuse vähendamine; vee- ja pinnareostuse vähendamine; tööstusest ja transpordist pärineva saaste vähendamine; kemikaalide vähendamine ja alternatiivsete keskkonnasõbralike kemikaalide kasutuselevõtt – põllumajanduses, teehoolduses.

Nende üldiste eesmärkide suunas liikumine ja asjakohaste ülesannete lahendamine moodustabki rohepöörde sisu, millesse ka kohalikud omavalitsused peavad ühel või teisel viisil panustama. Ülesannete lahendused ise võivad väljuda kitsalt keskkonna- ja energiavaldkonna piiridest ning nõuda sekkumisi paljudes elu- ja poliitikavaldkondades (nt teadus, haridus, meedia). Ühiselt ja omavahel seostatuna on see kõik kokku kohaliku rohepoliitika tegevusväljaks.

Kohaliku tasandi tähtsus rohepöördes

Niisiis tuleneb rohepöörde vajadus globaalsetest probleemidest ja protsessidest, mille ümberpööramine ei ole üksiku riigi, saati siis kohaliku omavalitsuse võimuses. Siit võib tekkida küsimus, et **miks just „meie“ peame sellesse panustama**. Eesti on nii väike, minu vald veelgi pisem - meie tarbimine ja saastamine on võrreldуna Hiina või USAga tühine. Isegi kui meie pingutame, siis ei mõjuta see globaalset kliimat või ressursinappust kuigi märkimisväärselt.

Kõige otsesem põhjus, miks kohaliku omavalitsuse panus rohepöördesse on oluline, seisneb ilmses tõsiasjas, et globaalne ja üleilmne moodustub „kohalikust“. Globaalne on üksikisikute ja kodude, ettevõtete ja asutuste, kohaliku omavalitsuse üksuste ja riikide kogum. **Selle eelduseks, et rohepööre õnnestuks, on kõigi „tasandite“ osalus.** Euroopa Liit ei saa rohepöördes tulemusi saavutada ilma, et liikmesriigid oma kohustusi täidaks. Eesti ei saa oma eesmärke saavutada ilma KOV panuseta, KOV ilma elanike ja ettevõtete kaasamiseta. Üleilmsed ja riiklikud rohepoliitikad

peavad jõudma kohalikule tasandile ning tegelikult ka üksikisiku, perekonna, organisatsiooni tasandile.

Eesti ja iga üksiku valla või linna panuse mõju globaalsetele protsessidele on tõepoolest väike. Kuid seda enam on vaja **oma eeskujuga „sundida" teisi riike maailmas tegema õigeid poliitikavalikuid, et globaalsed ja meie otsese kontrolli alt väljas protsessid ei kahjustaks meid.** Eesti huvides on rohepööret toetav poliitikamuutus kogu maailmas ning üheks võimaluseks selle saavutamiseks on hea eeskuju andmine oma tegevusega.

Kolmas oluline põhjus seisneb selles, et **paljude globaalsete protsesside negatiivseid mõjusid on võimalik kohalikul tasandil leevendada või isegi lahendada, seejuures ise majanduslikku kasu saades.** Näiteks on kohalike taastuvate või kütusevabade energiaallikate kasutuselevõtuga võimalik lisaks globaalsele panusele KHG vähendamisele saavutada õhukvaliteedi paranemist koos tuludega energiatootmisest ja -müügist. Põhjavee nappuse ja kvaliteedi probleemide, samuti üleujutuste ja tormikahjude vähendamise lahendused sõltuvad otseselt KOV territooriumil rakendatavatest meetmetest. Kliimamuutusest tulenevate tervisekahjude vähendamine sõltub iga asula ruumidisaini lahendustest. Veelgi enam, suurem osa globaalsete, EL ja riiklike rohepöörde eesmärkide nimel tehtavatest tegevustest on otseselt suunatud kohaliku elukeskkonna kvaliteedi tõstmisele – see muutub looduslähedasemaks, saastevabamaks, see võimaldab säästvamat ja ökonoomsemat eluviisi, see on kooskõlas mitmekesisema kohapõhisema maamajanduse ideaaliga.

Ja lõpuks tuleb vaadata ka „meie" tegevuse suhtelist mõju loodusele, kui palju me Eestis ühe inimese kohta tarbime ja saastame. Kõik arvutused näitavad, et **Eesti on ühe elaniku kohta üks KHG heite mahukamaid territooriume. Ka Eesti elanike tarbimistase, ressursikasutus ja jäätmeteke ületavad maailma keskmist märkimisväärselt.** Vaadeldes küsimusele teiselt poolt – kui kogu maailma inimesed või kasvõi ainult hiinlased saastaksid õhku ja kasutaksid loodusressursse „meiega" samal tasemel, siis soojeneks kliima veelgi kiiremini ja ilmastik muutuks veelgi ettearvamatuks, paljud loodusressursid saaksid rutem otsa, nende hinnad tõuseksid rohkem. Siit tuleneb Eesti ja sealhulgas ka meie kohalike omavalitsuse üksuste „moraalne kohustus" muuta oma poliitikaid ja käitumist.

KOV rohepöörde poliitilised raamid

Kohaliku rohepöörde täpsema sisu kujundamisel on valdadel ja linnadel mõistlik võtta arvesse laiemat poliitikaraamistikku, milles tegutsetakse. Rohepööre on ülemaailmne poliitika, samuti Euroopa Liidu ja riigi keskvalitsuse poliitika. See, milliseid eesmärke „seal" seatakse, milliseid meetmeid rakendatakse eesmärkide saavutamiseks, kujundab suurel määral kohaliku omavalitsuse tegevus- ja konkurentsikeskkonna.

Pragmaatilises kohaliku elu arendamise ja korraldamise vaates ei olegi niivõrd oluline, kas uskuda inimtekkelisse globaalsesse kliimamuutusesse või elurikkuse vähenemisesse, või sellesse, et osa ressursid saavad otsa ja teised muutuvad palju kallimaks. **Oluline on, kas uskuda EL ja riigi keskvalitsuse rohepoliitika üldise suuna püsivusse lähimate aastakümnete jooksul. Kui vastus on jah, siis on otstarbekas rohepöördega kaasa minna, sellest enese jaoks kasu leida.**

Globaalsel tasandil on kestliku arengu küsimusetega tegeletud vähemalt 1972. aastast alates, mil ÜRO Stockholmi konverentsil võeti vastu deklaratsioon, mis sisaldas 26 keskkonda ja inimarengut

ühendavat põhimõtet. Samal aastal ilmus Rooma klubi aruandena ka raamat „Kasvu piirid". Kaasaegse vaate säästva või kestliku arengu eesmärkidest ja tegevussuundadest annab 2015. aastal ÜRO tippkohtumisel vastu võetud ÜRO säästva arengu tegevuskava 2030. See pakub laia käsitluse kestlikust arengust, kus planeedi päästmise kõrval –

> *„Oleme kindlalt otsustanud kaitsta oma planeeti hävimise eest, muu hulgas säästva tarbimise ja tootmise abil, vastutustundliku loodusvarade kasutamise ja kiire tegutsemise abil kliimamuutuste ohjeldamiseks, et meie Maa oleks elamisväärne nii praegustele kui ka tulevastele põlvedele"*

- on olulisel kohal ka planeedi elanike heaolu ja eneseteostusvõimaluste tagamine. ÜRO säästva arengu tegevuskava praktiline tähtsus Eesti valdadele ja linnadele seisneb esmajoones selles, et selle eesmärkidest ja põhimõtetest on lähtutud strateegia Eesti 2035 eesmärkide seadmisel. Need eesmärgid omakorda kujundavad valdkondlikes strateegiates püstitatavate eesmärkide sisu. ÜRO säästva arengu eesmärkidest on lähtutud ka Eesti kohaliku omavalitsuse arengudokumentide koostamisel. Heaks näiteks on siin „Kestliku Võru linna visioon 2050."

Kliimamuutuse probleemidega on üleilmselt tegeletud alates 1992. aastast kui 154 riiki allkirjastasid ÜRO kliimamuutuste raamkonventsiooni. Esimesed arvulised eesmärgid KHG heite piiramisele seati 1997. aasta Kyoto protokolliga. Kehtiv Pariisi kliimakokkulepe, mis jõustus 2016. aastal sisaldab lepingu osaliste riikide kohustust „hoida maailma keskmise temperatuuri tõus industriaalühiskonna eelse tasemega võrreldes oluliselt alla 2°C ning teha jõupingutusi, et piirata temperatuuri tõus 1,5°C-ga võrreldes industriaalühiskonna eelse tasemega". Pariisi leppest lähtudes on EL koostanud oma heitkoguste vähendamise pikaajalise strateegia ja ajakohastatud kliimakava – Euroopa rohelise kokkuleppe (2019).

Täpsemad eesmärgid ja kohustused Eesti jaoks tulenevadki EL kliima- ja rohepoliitikast. Selle keeruka poliitikaraamistiku keskmes on Euroopa roheline kokkulepe, milles muuhulgas antakse lubadus saavutada 2050. aastaks kliimaneutraalsus. Rohelises kokkuleppes seatud eesmärkide seadustena jõustamise suuniseid koondab õigusaktide muutmiste ettepanekute pakett „Eesmärk 55". Keskse siduva eesmärgina määratleb Euroopa kliimaseadus liikmesriikide kohustuse vähendada 2030. aastaks KHG netoheidet vähemalt 55% võrreldes 1990. aasta tasemega.

Lisaks sellele on EL vastu võtnud rida teisi temaatilisi Euroopa rohelist kokkulepet elluviivaid poliitikadokumente – määruseid, direktiive ja strateegiaid. Kuigi nende poliitikadokumentide õiguslik jõud on erinev, kujundavad nad ühiselt rohepöörde temaatilise sisu, millest tuleb kohaliku elu korraldamisel lähtuda. Strateegiates kavandatu jõuab poliitilise kokkuleppe saavutamisel riikide jaoks otsekohalduvatesse määrustesse ning riigi seaduste poolt jõustamist nõudvatesse direktiividesse. **Strateegiate ja nende eelnõude sisu tundmisel on võimalik lähitulevikku ette näha – kuhu suunas EL rohepoliitika liigub, millised suuniseid antakse, milliseid lahendusi hakata kohalikul tasandil kavandama.**

EL rohepoliitika suured eesmärgid sisaldavad lisaks KHG üldise heite vähendamisele juhendi koostamise hetkel veel järgmist:

- Vähendada KHG heidet hoone-, transpordi-, põllumajanduse-, jäätme- ja väiketööstussektoris (40% 2030. aastaks võrdluses 2005. aastaga);
- Saavutada, et maakasutuse ja metsanduse KHG heide ei ületa sidumist;
- Saavutada perioodil 2021-2030 energia lõppkasutuse kumulatiivse energiasäästu 0,8% aastasest energia lõpptarbimisest;

- Suurendada taastuvate energiaallikate osakaalu energia lõpptarbimises 40%-ni;
- Vähemalt kahekordistada 2030. aastaks elamute ja mitteeluhoonete energiakasutusega seotud aastast renoveerimismäära;
- Vähendada maa netohõivet sellisena, et 2050. aastaks maa netohõivet tehisalade arvelt enam ei toimu;
- Suurendada jäätmete ringlusse võtmise määra (vähemalt 55% majapidamiste olmejäätmetest aastaks 2025 ja 65% aastaks 2035);
- Peatada 2030. aastaks roheliste linnaalade kadumine, suurendada 2050. aastaks nende osakaal 5% võrra. Iga Euroopa linn ja äärelinn on puudega kaetud vähemalt 10% ulatuses ning hoonetesse ja taristusse integreeritakse rohealad;
- Tagada, et vähemalt 10 % põllumajandusmaast oleks hõlmatud väga mitmekesiste maastikuelementidega;
- Kaitsta vähemalt 30 % maismaast ja 30 % merealast. Range kaitse alla võtta vähemalt kolmandik kaitsealadest, st 10 % ELi maismaast ja 10 % ELi merealast.

EL poliitikaraamistik ei sea üksnes eesmärke ja piiranguid. Selle oluliseks osaks on ka **EL programmid nagu LIFE, Horizon Europe, Interreg, mille vahenditest rahastatakse erinevaid rohepööret toetavaid tegevusi.** Rohepöörde prioriteedid on lõimitud ka EL ühtekuuluvus-poliitikasse ning ühisesse põllumajanduspoliitikasse.

Eesti keskvalitsuse rohepoliitika on heas kooskõlas EL rohepoliitika eesmärkide, põhimõtete ja prioriteetidega. Koostatud (nt Strateegia Eesti 2035, Kliimamuutustega kohanemise arengukava, Transpordi arengukava, EL ühtekuuluvusfondide rakenduskava 2021-2027) ja koostamisel arengudokumendid (keskkonnavaldkonna arengudokument KEVAD 2030; uuendatav energiamajanduse arengukava) loovad strateegilise aluse õiguslike regulatsioonide muutmiseks ning toetusmeetmete disainiks. EL direktiivides antud suunised on (kohati küll hilinemisega) võetud üle Eesti seadustesse.

Rohepoliitika raamistik ei mõjuta üksnes kohaliku omavalitsuse poliitikavalikuid. See suunab, piirab ja motiveerib ka elanike, ettevõtete ja asutuste tegevusi. Kohaliku elu korraldamisel ja arendamisel tähendab see **KOV lisavastutust – lisaks enda tegevuste muutmisele on vajalik kaasata ka kohalik kogukond, alustades teavitustööst rohepoliitikast tulenevate riskide (jätkata vanaviisi uute reeglite, sh ka näiteks finantsturu reeglite tulekul) ja võimaluste kohta.**

Nii nagu ülal väidetud, rohepööre on teadmis- ja tõenduspõhine poliitika ning sellisena pidevas muutumises. Kui soov on kaugemale ette vaadata, kuhu rohepoliitika suundub, milliseid probleeme see lahendab, milliseid lahendusi kasutatakse – teiste sõnadega, kui soov on saada konkurentsieelist teiste EL piirkondade või ka Eesti valdade ja linnade ees - siis on mõistlik olla kursis ka poliitikaid kujundavate teadusuuringute ja raportitega (nt IPCC raportid, EL JRC aruanded, Euroopa Keskkonnaagentuuri kliimaindikaatorite andmestik, LIFE, Horizon Europe, Intereg programmide projektide väljundid).

Rohepöörde poliitikaraamistiku tähtsust kokku võttes võib teha üldistuse, et see kirjutab valdadele ja linnadele, samuti nende elanikele, ettevõtetele ja asutustele olulisel määral ette seda:

- mida on hea ja õige teha;
- mida saab teha ja mis on keelatud;
- mida on kasulik teha.

Kohaliku omavalitsuse roll rohepöördes

Milline siis on Eesti kohalike omavalitsuste koht selles globaalsete eesmärkide, EL ja riigi keskvalitsuse poolt kehtestatud kohustuste ja võimaluste maailmas? Vastus on üheaegselt nii lihtne ja iseenesestmõistetav, kui ka keeruline ja suuri väljakutseid sisaldav. **Kohaliku omavalitsuse rolli ühiskonnas ei ole rohepöörde pärast vaja muuta – see on jätkuvalt kohaliku omavalitsuse korralduse seaduses sätestatud kohaliku elu korraldamine ja juhtimine, eri eluvaldkondade arengu integreerimine ja koordineerimine.**

See, mis peab koos rohepöördega muutuma, on kohaliku elu ja arengu mõistmine ja mõtestamine tegevustes. KOV roll rohepöördes ei olegi midagi muud kui **vastutus kohaliku arengu eest, mis on säästev, kestlik, tasakaalustatud** – valla või linna areng, mis ei tee keskkonnale kahju. Teiste sõnadega, **rohepoliitika eesmärgid ja põhimõtted tuleb lõimida kõigisse kohaliku omavalitsuse ülesannetesse ja tegevusvaldkondadesse, kus see on asjakohane.** Roheline on ühtlasi mõistlik valik. Kuidas täpsemalt, see ongi juhendi teise ja kolmanda osa põhisisuks.

Korralduslikud meetmed, millega rohepööret kohalikus omavalitsuses ellu viia, on kõik tavapärased – avalike ressursside ja maakasutuse planeerimine lähtudes rohepoliitilistest eesmärkidest (vastavalt eelarve ja eelarvestrateegiaga ning üldplaneeringuga), asjakohaste muudatuste sisse viimne kohaliku elu reguleerivatesse õigusaktidesse, lepingutesse, organisatsiooni sise-dokumentidesse (nt tööplaanid, ametijuhendid). EL ja riigi keskvalitsuse rohepoliitika toetusmeetmete abil on KOV üksustel võimalik suurendada oma investeeringute ja tegevuskulude mahtusid kohalike rohepoliitiliste prioriteetide elluviimiseks.

Muutuse lähtekoht on kohaliku omavalitsuse organisatsioonis (volikogus, valla- või linnavalitsuses, munitsipaalasutustes ja -ühingutes) – rohepoliitika teadlikkuse loomine, vajalike kompetentside arendamine, vastutuse ja tööülesannete jagamine, protsesside disain. **Muutuste algatamisel peavad vastutuse ja initsiatiivi võtma kohaliku omavalitsuse juhid**, kelle sammud, otsused ja sõnumid peavad sisuliselt toetama rohepöörde läbiviimist, kuid ei tohi ühelt poolt taanduda õõnsaks ‘hurraaks’, kaasajooksuks, võltsiks poosiks ja teiselt poolt arvestama kriitilisi, takistavaid asjaolusid. KOV rohepöörde juht peab omama autoriteeti nii ametnike kui ka kohaliku rahva seas, samuti teadmisi-kogemusi rohepöörde valdkondades. Organisatoorsete muutuste tulemusel peaks muuhulgas KOV üksustes tekkima senisest selgem arusaam tegevustest ja tehtavatest kuludest, mis kas panustavad kestlikusse arengusse ja rohepöördesse või vastupidi on vastassuunalised ja tähendavad eesmärkidest kaugenemist. Kui selline teadmine on loodud, on edasi võimalik kohaliku rohepoliitika teadlik strateegiline kavandamine, täiendavate investeeringute ja kulutuste tegemine nimetatud suunal, samuti kohaliku kestliku arengu seire.

Nii juhtimises kui kogukonnaga suhtluses on võtmekohaks **piisavalt ambitsioonikate ja samas realistlike siht- ja vaheväärtuste määratlemine arengu seireindikaatoritele.** Arvestades Eesti KOV üksuste väga erinevaid eeldusi ja väljakutseid, on tegemist keeruka ülesandega. Heaks lähtekohaks on olemasoleva olukorra ehk baastaseme mõõtmistulemused või seisundikirjeldused. Abiks on ka teadmine sarnaste KOV üksuste senistest parimatest või keskmistest tulemustest. Üldpõhimõttena peaks sihtväärtuste seadmise aluseks olema arusaam ühiskondlikest ja

keskkonnaprotsessidest, muutuste eeldatavast tempost ning poliitikasekkumiste võimalikust mõjust muutusele. **Seire kui õppimisprotsess** aitab sellise mõistmise kujunemisele kaasa. Juhul kui seda mõistmist seiresüsteemi käivitamisel ei ole, siis see võib protsessi käigus välja kujuneda. Näiteks põhjuste ja „süüdlaste" otsimise käigus, kui selgub, et seatud vahe- või sihtväärtusi ei ole saavutatud.

Tulenevalt rohepöörde kõiksest olemusest on KOV rolliks lisaks oma põhitegevuste „roheliseks muutmisele" ka kohaliku kogukonna – elanike, kodanikuühenduste, ettevõtete jne – kaasamine rohepööret toetavatesse tegevustesse. **Kohalikul omavalitsusel on väga suur roll rohujuuretasandil võrsunud roheinnovatsiooni ning mõistliku elukorralduse ja käitumise innustamisel, toetamisel ja laiemasse kasutusse viimisel.** Samuti võiks kohaliku omavalitsuse ettevõtluse arendamise ülesannete ringi kuuluda ka rohepöördest tulenevate ärivõimaluste tutvustamine. Rohemajandus, mida ei peaks segi ajama rohepesuga, on kiiresti kasvav majandusharu, millest avaneb palju võimalusi ka maapiirkondadele. Kohaliku omavalitsuse ressursikasutuse mõttes ongi tõhusamad sellised rohepoliitika meetmed, millega suudetakse võimestada kohaliku kogukonna – elanike, korteriühistute, ettevõtete – jõupingutusi.

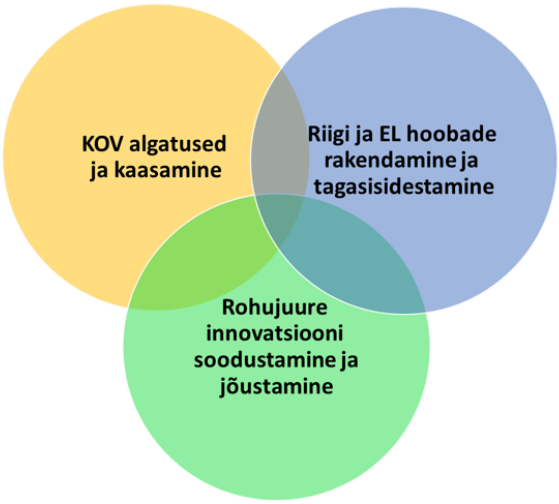

Joonis 1. KOV rollid rohepöördes

KOV vastutus seoses rohepöördega väljendub alljärgnevate põhimõtte järgimises:

- **Pigem teha vähem, aga paremini** – arvestada KOV otsustes, toodete ja teenuste (sh ehitustööde) tellimisel elutsükli kulude ja ressursitarbega, mis võib alginvesteeringuna tähendada ka täiendavat rahalist kulu. Olulisem on pikk vaade KOV arenguvajadustele ja -võimalustele, investeeringute tasuvusele.
- **Mitte teha investeeringuid, mille tulemuses** (hoone, rajatis, sõiduk) **ei arvestata rohepoliitika eesmärkide ja põhimõtetega**, isegi siis kui käesolevaks hetkeks ei ole kasutust piiravaid nõudeid ja/või finantssanktsioone (negatiivseid motivaatoreid) veel rakendatud.
- Tagada kohalike regulatsioonide, lubade ja kooskõlastuste (nt üldplaneering ja sellest lähtuvad ehitustingimused) ning teavitus- ja nõustamistegevustega see, **et elanikud ja ettevõtted ei investeeriks rohepöörde eesmärke mittearvestavatesse lahendustesse**, mis võivad neile tulevikus põhjustada ülemääraseid välditavaid kulusid;
- **Hoida kohaliku eeskõnelejana ausat, positiivset ja pragmaatilist suhtumist** rohepöördesse ja kestlikusse arengusse. Selline suhtumise muutus ei jää kohaliku rahva seas märkamata.

A SOOVITUSED KOV ÜLDISTES KORRALDUSLIKES ÜLESANNETES

A1 ARENGU STRATEEGILINE KAVANDAMINE

Mille poole püüelda?

- Kohalik areng on mõtestatud KOV organisatsioonis ja kogukonnas kui kestlik areng
- Rohepoliitilised väljakutsed, vajadused, eesmärgid ja tegevused on lõimitud KOV arengukavasse ja eelarvestrateegiasse
- Asjakohased rohepoliitilised väljakutsed, vajadused, eesmärgid ja tegevused on lõimitud valdkondlikesse (jäätmekava, ÜVK kava, soojusmajanduse kava jne.) ning munitsipaalasutuste ja -ühingute arengukavadesse

Millest alustada?

- Kujundada KOV organisatsioonis ja kogukonnas laiapõhjaline arusaam rohepöörde põhjustest (keskkonnakriisid ja nende mõju ühiskonnale) ja üldsuundadest (inimtekkelise kliimamõju vähendamine, kliimamuutusega kohanemine, ressursisääst, elurikkuse hoidmine)
- Viia ennast kurssi EL ja riigi keskvalitsuse rohepoliitika eesmärkidega ja meetmetega, hoida end muutustega kursis
- Kirjeldada KOV organisatsiooni ja territooriumi keskkonnaseisundit ja -mõju – KHG heide, energia- ja ressursikasutus, elurikkuse ja ökosüsteemide seisund - ja kujundada selle alusel kohaliku kestliku arengu rohepoliitilised eesmärgid koos sihtväärtustega

Millised on tegevusvõimalused?

- Uuendada valla või linna arengukava lähtudes kestliku arengu ja rohepöörde põhimõtetest
- Uuendada valla või linna muud arengudokumendid lähtudes kestliku arengu ja rohepöörde põhimõtetest
- Koostada kohalik kliima- ja energiakava – iseseisvalt või regionaalses koostöös
- Koostada energiatõhususe kava (Energiatõhususe direktiivi soovitus)
- Koostada linnaruumi haljastamise kava (vähemalt 20 000 elanikuga linnades - Looduse taastamise määruse eelnõu soovitus; vähemalt 10 000 elanikuga linnased – ÜF rakenduskava 2021-2027 prioriteet)

Milliste vahenditega?

- Kohalikel valimistel osalevate erakondade, valimisliitude ja üksikkandidaatide valmisprogrammid
- Koalitsioonilepe
- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Jäätmekava, ringmajanduse kava, ÜVK arendamise kava, soojusmajanduse kava
- Munitsipaalasutuste ja -ühingute arengukavad
- Kohalik kliima- ja energiakava (suuremates KOV üksustes; regionaalsete kliima- ja energiakavade osana ka teistes KOV üksustes)
- Linnaruumi haljastamise kava (suuremates linnades)

Mida tähele panna poliitikaraamistikus?

- ÜRO säästva arengu tegevuskava 2030
- Euroopa roheline kokkulepe
- Säästva arengu seadus
- Strateegia Eesti 2035

- ÜF rakenduskava 2021-2027

Kust lisanõu saada?

- Guidebook 'How to develop a Sustainable Energy and Climate Action Plan (SECAP)'. Part 1 - The SECAP process, step-by-step towards low carbon and climate resilient cities by 2030 (JRC, 2018)
- Ilmasto-ohjelman rakennemalli – kevyt versio (Kuntaliitto, 2022)
- Transition Handbook and Training Package (RAMSES, 2017)
- Arengukaval põhinev kohaliku omavalitsuse arendustegevus (Geomedia, 2007)

A2 FINANTSJUHTIMINE

Mille poole püüelda?

- KOV tegevuste, kulude, tulude ja investeeringute liigitamisel kohalikus eelarves ja/või eelarvestrateegias rakendatakse rohelist (kestlikkuse, keskkonnahoidlikkuse) eelarvekoodi
- Rohelise eelarvekoodiga tegevuskulude, toetuste ja investeeringute rahalise mahu osakaalu kasv aastaeelarves ja eelarvestrateegias
- EL ja riigi keskvalitsuse toetusmeetmetest saadavate tulude kasv, mille abil rahastatakse KOV arengukavas kavandatud rohepoliitilisi tegevusi

Millest alustada?

- Luua KOV organisatsioonis ühine arusaam kestliku rahastamise põhimõtetest – sh. tutvuda kestliku rahastamise taksonoomiaga
- Kujundada kompetents kestliku rahastamise taksonoomia ning muude eelarve rohemõju hindamist võimaldavate meetodite kasutamiseks eelarve tulude, kulude ja investeeringute liigitamisel
- Kujundada kompetents EL keskkonnaprogrammides tulemuslikuks osalemiseks (toetuste taotlemine, konsortsiumi partneriks olemine, tegevuste valik lähtudes KOV pikemaajalistest arenguhuvidest, tulemuste levitamine ja jätkusuutlikkuse kavandamine)

Millised on tegevusvõimalused?

- Rakendada rohelise eelarve põhimõtteid KOV eelarves ja eelarvestrateegias
- Viia regulaarselt läbi KOV investeerimiskava rohemõju eelhindamist
- Kasutada EL ja Eesti keskvalitsuse keskkonnaprogrammide toetusi kohaliku rohepoliitika tegevuste (kaas)rahastamiseks
- Kehtestada lähtudes kohalikust vajadusest ja seadustes antud võimalustest ressursisäästu motiveerivaid hindasid kommunaal- ja keskkonnateenustele (nt väljuva sademevee tasu, segaolmejäätmete hind, ülemäärasele veetarbimise kõrgem hind, jne)
- Kehtestada linnade liikluskoormust vähendavaid makse ja tasusid (suurlinnades – Tallinn, Tartu)
- Kaasata KOV rohepoliitiliste eesmärkide saavutamiseks erasektori vahendeid– ühisrahastus, sponsorlus (nt rohealade, taskuparkide hooldamiseks) või projektide kaasrahastus

Milliste vahenditega?

- Valla või linna eelarvestrateegia
- Valla või linna eelarve
- Eelarve koostamise kord

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL kestliku rahastamise tegevuskava
- EL kestliku rahastamise taksonoomia
- Eesti kestliku rahastuse strateegia (kavandamisel)
- ÜF rakenduskava 2021-2027
- KIK toetused ja projektid
- LIFE programm - https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life_en
- Linnapeade pakti veebilehekülg rahastamisvõimalustest - https://www.eumayors.eu/support/funding.html
- Kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise seadus

Kust lisanõu saada?

- Green Budgeting: Towards Common Principles (EC, IMF, and OECD, 2021)
- OECD Green Budgeting Framework (OECD, 2020)
- Green Budget Tagging: Introductory Guidance & Principles (OECD, 2021)
- Financing energy renovations at local and regional levels (JRC, 2021)
- ACT NOW! Guideline. Financing of Energy Efficiency Projects (ACT NOW, 2021)
- Green bonds as a tool against climate change? (JRC, 2020)
- Innovative Governance for Urban Green Infrastructure: A Guide for Practitioners (Green Surge, 2017)
- Kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise käsiraamat (Kukk, 2012)
- Käsiraamat: strateegiline planeerimine ja finantsjuhtimine (RAM, 2022)

A3 HANGETE KORRALDAMINE

Mille poole püüelda?

- Kõigil juhtudel, mil see on asjakohane, rakendatakse riigihangetes keskkonnahoiu kriteeriume
- Keskkonnahoidlike riigihangete rahalise mahu osakaal kõigi KOV riigihangete rahalisest mahust kasvab
- KOV ostab üksnes suure energiatõhususega tooteid, teenuseid ja hooneid (Energiatõhususe direktiivi soovitus)

Millest alustada?

- Luua KOV organisatsioonis keskkonnahoidlike riigihangete korraldamise kompetents ja/või kujundada protsessid, kuidas seda kompetentsi hangete korraldamisel sisse ostetakse
- Lisada valla või linna hankekorda keskkonnahoidlike riigihangete korraldamise põhimõte ning üldised tingimused, millistel juhtudel ja kuidas keskkonnahoidlike kriteeriume hangetes rakendatakse

Millised on tegevusvõimalused?

- Korraldada keskkonnahoidlikke hankeid, seejuures rakendada kohalikele vajadustele ja eeldustele vastavaid kriteeriume
- Rakendada keskkonnahoidlikes hangetes turudialoogi, selleks et paremini mõista keskkonnahoidlike teenuste ja toodete pakkumise olukorda kohalikul turul ning ühtlasi arendada turuosaliste (sh KOV) kompetentsi
- Osaleda KOV koostöö-konsortsiumite loomisel (vajadusel algatada neid) uute taastuvenergia võimsuste rajamist nõudvates rohelise elektri ühishangetes oma elektrivajaduse rahuldamiseks

Milliste vahenditega?

- Valla või linnavara valitsemise kord
- Valla või linna hankekord
- KOV riigihangete hankedokumendid

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL riigihangete direktiiv
- EL rohepoliitika strateegiad, direktiivid ja määrused (sisaldavad sageli hangetega seonduvat)
- Riigihangete seadus

Kust lisanõu saada?

- Keskkonnahoidlike riigihangete analüüs. Keskkonnahoidlike riigihangete kohustuslike valdkondade kehtestamise analüüs ja juhendmaterjalid (SEI Tallinn ja Fort, 2020)
- Nõuanded kohalikele omavalitsustele keskkonnahoidlike ja vastutustundlike riigihangete tegemiseks (Mondo, 2019)
- EL rohehangete kriteeriumid teenuste ja toodete kaupa (14 uuendatud ja 7 vananenud kriteeriumite juhendit) https://ec.europa.eu/environment/gpp/eu_gpp_criteria_en.htm
- Public Procurement for a Circular Economy (EC, 2017)
- Buying green! A handbook on green public procurement, 3rd Edition (EC, 2016)
- Keskkonnahoidlik ostmine (EK, 2016)
- Driving energy efficient innovation through procurement. A practical guide for public authorities (JRC, 2011)

A4 MUNITSIPAALVARA MAJANDAMINE

Mille poole püüelda?

- Munitsipaalsektori energiatarbimine väheneb
- Taastuvenergia tarbimine munitsipaalsektoris suureneb
- Munitsipaalomandi (hooned, transpordivahendid) KHG heide väheneb (absoluutmaht, maht elaniku kohta)
- Munitsipaalsektoris tekitatud jäätmete maht väheneb
- Munitsipaalsektoris tekitatud jäätmete ringlusesse võtmise määr suureneb
- Munitsipaalsektori veekasutus (nö valge vee) kasutus väheneb
- Elurikkus munitsipaalmaadel suureneb

Millest alustada?

- Koostada munitsipaalhoonete ning muu taristu energiatabelid, milles kirjeldatakse energiatarbimise mahud objektide kaupa ning samuti arvutatakse hoonete energiakulu tõhususe indikaatorite väärtused pindala ja ruumi mahu ning kasutajate kohta
- Rakendada energiatõhusust suurendavaid ja KHG heidet vähendavaid kriteeriume ehitustööde, muude teenuste ja toodete riigihangetes
- Rakendada elurikkust ja ressursisäästu edendavaid kriteeriume teenuste ostul (nt hooldus- ja heakorratööd)

Millised on tegevusvõimalused?

- Rekonstrueerida munitsipaalhooned energiatõhusaks
- Osta elektrivajaduse rahuldamiseks taastuvenergiat
- Vähendada valla või linna autoparki, osta valla vajadusteks nullheitega sõidukeid

- Võtta munitsipaalhoonetes ja –rajatistel kasutusele ressursikasutust optimeerivaid automatiseerimis- ja juhtimissüsteeme
- Taotleda munitsipaalhoonete rohemärgiseid
- Rakendada rohelise rendi põhimõtteid juhtumitel, kus vald või linn rendib teenuste osutamiseks ruume
- Rakendada keskkonnahoidlikke tingimusi munitsipaalmaa rendile andmisel - metsades püsimetsanduse põhimõtted, põllumajandusmaal mahepõllunduse printsiibid.
- Juurutada paberivaba asjaajamise põhimõtteid KOV asutustes
- Vähendada digiprügi, lüüa kaasa digiprügi koristuspäeval

Milliste vahenditega?

- Vallavara või linnavara valitsemise kord
- Heakorraeeskiri
- KOV riigihangete hankedokumendid

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL riigihangete direktiiv
- EL rohepoliitika strateegiad, direktiivid ja määrused (sisaldavad sageli hangetega seonduvat)
- Riigihangete seadus

Kust lisanõu saada?

- Kohalikes omavalitsustes energiasäästu ja taastuvenergiaallikate rakendamise võimaluste analüüs kasvuhoonegaaside heite vähendamiseks (TREA, et al., 2021)
- Rohelise kontori käsiraamat (SEI Tallinn, 2013).
- ACT NOW! Guideline. Identification of Most Effective Energy Efficiency Measures (Kajimura, 2020).
- Rohemärgis 2015 (RKAS, 2015)
- What's in a Green Lease? Measuring the Potential Impact of Green Leases in the U.S. Office Sector (Feierman, 2015)
- Green Lease Toolkit (BBP, 2013)
- Bioneer - https://bioneer.ee/5-nippi-kuidas-enda-seadmeid-digipr%C3%BCgist-puhtaks-teha
- https://www.digitalcleanupday.org/

A5 KOV ORGANISATSIOONI ARENDAMINE

Mille poole püüelda?

- Rohepoliitika eest vastutava isiku olemasolu linna- või vallavalitsuses (käskkirjaga määratud ülesanne)
- Rohepoliitika koordineerimise eest vastutava ametniku ja/või tööülesannete olemasolu ametijuhendis (sh energiasäästu- või kliimaspetsialist; ringmajanduse spetsialist; elurikkuse spetsialist)
- Ametnike regulaarne osalus rohepöörde koolitustel jms
- Linna- või vallavalitsuse töötajad on rahul rohepoliitika vastutuse ja ülesannete jaotuse selguse, õigluse ja eesmärgipärasusega

Millest alustada?

- Õppida ja lasta end harida keskkonnahoiu, ressursisäästu, elurikkuse ja rohepoliitika teemadel - osaleda juhtide ja ametnike teemakohastes arenguprogrammides

- Määrata käskkirjaga valla- või linnavalitsuses kohaliku rohepoliitika eest vastutav isik
- Määrata rohepöörde ja rohepoliitika koordineerimiseks volikogus "juhtivkomisjon" – eelistatult arenguküsimustega tegelev komisjon
- Määrata rohepoliitika koordineerimise eest vastutav ametnik (suuremad KOV üksused) ja/või kirjeldada vähemalt ühe ametniku (nt arendusnõuniku, arengustegevuse osakonnajuhataja) ametijuhendis vastavad tööülesanded (väiksemad KOV üksused)
- Teha maakonna või laiema regiooni KOVde ning MAROdega koostööd ühise rohepoliitika koordinaatori ja nõuniku tööle võtmiseks (väiksemad KOV üksused), samuti muudes küsimustes, kus mastaabiefekt seda nõuab

Millised on tegevusvõimalused?

- Luua motivatsioonimehhanisme poliitikute ja ametnike osaluseks rohepöördega seotud kompetentse ja teadmisi suurendavates siseriiklikes ja rahvusvahelistes töötubades (KIK), arenguprogrammides (Rohetiiger) ja võrgustikes (targa linna võrgustik; nutikate külade võrgustik; linnapeade pakt jms)
- Luua rohepöörde koordinatsioonikoda, millesse on kaasatud lisaks valitsuse liikmetele ja rohepöörde koordinaatorile ka teisi ametnikke ning munitsipaalasutuste juhte, kelle tööülesannetes on rohepöörde teemad olulised, samuti volikogu liikmeid, ettevõtete ja kodanikuühenduste esindajaid
- Võtta valla- või linnavalitsuse tegevuse korraldamisel kasutusele EMAS keskkonnajuhtimise süsteem
- Arendada ametnike ja muude spetsialistide valdkondliku rohekompetentsi, sh uusi tehnilisi teadmisi ja oskusi – suunata valdkonnaametnikke erialastele täiendkoolitustele, rakendada asjakohaseid personalivärbamise kriteeriume
- Suurendada keskkonnaalast järelevalvevõimekust
- Muuta KOV põhiprotsessid ressursisäästlikumaks (nt paberivaba dokumendihaldus)
- Rakendada asutustes võimalusel hübriidtöö mudelit, kus osa tööst tehakse kodukontoris või kaugtöökeskuses (töötajate sundliikumiste ja transpordi keskkonnakoormuse vähendamiseks)
- Kutsuda KOVi konsultandist, ekspertidest ja riigi keskvalitsuse valdkonnaametnikest koosnev rohepöörde arendusrühm, kes kujundaks KOV organisatsioonis rohepööret toetava õhkkonna, aitaks analüüsida olemasolevat olukorda, sõnastada rohepöörde eesmärke ja tegevusi, motiveerida ametnikke ja kaasata kogukondade esindajaid – juhul kui sellised rühmad KOV rohepöörde üleriigilise tugivõrgustiku raames luuakse
- Valmistuda rohelepingu sõlmimiseks riigi keskvalitsusega - juhul kui keskvalitsuse initsiatiivil selliseid lepingud hakatakse sõlmima
- Anda ametnike nö rohepäev, mil ametnik analüüsib rohepoliitilisi arenguid oma vastutusvaldkonnas ja/või tööülesannete raames, samuti mõtestab oma käitumise rohemõju ning vajadusel teeb sellest järeldusi (nt likvideerib isikliku digiprügi).

Milliste vahenditega?

- Koalitsioonilepe
- Ametijuhendid
- Asutuste iga-aastased tööplaanid
- EMAS keskkonnajuhtimise süsteemi dokumentatsioon

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus

- EL määrus organisatsioonide vabatahtliku osalemise kohta ühenduse keskkonnajuhtimis- ja -auditeerimissüsteemis (EMAS)
- Strateegia Eesti 2035
- ÜF rakenduskava 2021-2027
- Kliimamuutustega kohanemise arengukava
- Riigi kui tööandja personalipoliitika valge raamat (RAM, 2014)

Kust lisanõu saada?

- Kohalike omavalitsuste kompetentside põhise koolitusvajaduse hindamise metoodika ja analüüs (IBS et al, 2021)
- GreenComp. The European sustainability competence framework (JRC, 2022)
- The future of (remote?) work in the public service. Finding a new balance between remote and in-office presence (OECD, 2021)
- Teleworking during the COVID-19 pandemic and beyond. A Practical Guide (ILO, 2020)
- ACT Now! Manual. From SEAP to Investment (ACT NOW, 2020)
- Ilmastomuutos ja kunnat. Opas kuntien ilmastotyön tueksi. (Kuntaliitto, 2020)
- Multi-level governance and partnership practices in development and implementation of Sustainable Energy Action Plans (SEAP) (CoR, 2016)
- A Guide to Multi-level Governance For Local and Regional Public Authorities (Coopenergy Consortium, 2015)
- The Psychology of Green Organizations (Barling and Robertson, 2015)
- Going green in public organizations: Linking organizational commitment and public service motives to public employees' workplace eco-initiatives (Stritch and. Christensen, 2016).

A6 KAASAMINE

Mille poole püüelda?

- Elanikud, kodanikuühendused, ettevõtted osalevad aktiivselt ja sisuliselt rohepoliitiliste arengudokumentide ja õigusaktide koostamisel
- Kõikjal, kus eesmärgipärane (st saavutatakse negatiivse keskkonnamõju vähenemine) luuakse (taastuv)energiakogukondi
- Elanike, kodanikuühiskonna panus kohaliku rohepoliitika eesmärkide saavutamisesse suureneb ja on oluline (piisav riigi keskvalitsusega sõlmitud rohelepingute territoriaalsete sihtväärtuste saavutamiseks)
- Kodanikuühenduste, ettevõtete ja asutuste esindajad on rahul kaasatusega rohepoliitika tegevustesse
- Elanikud on rahul nende kaasatusega (üldiste ja juhtumipõhiste) keskkonnaprobleemide teadvustamise ja lahenduste välja töötamisse
- Valla või linna territooriumil tegutsevad ettevõtte käituvad keskkonnahoidlikult
- Vald või linn toimib hoolivuses ja koostöömeeles (Strateegia Eesti 2035 mõõdiku tuletis)

Millest alustada?

- Koostada KOV organisatsiooni, kodanikuühenduste, ettevõtete jt partnerite koosloomes valla või linna kaasamise hea tava, millesse koondatakse kaasamise põhimõtted ja protsessikirjeldused
- Kaardistada arengudokumentide (arengukava, üldplaneering, valdkondlikud ja asutuste arengukavad) ja õigusaktide (sh detailplaneeringud, avalikult menetletavad

projekteerimistingimused) koostamisprotsessi alguses kõik dokumendi sisust lähtuvad olulised huvipooled
- Koostada oluliste arengudokumentide ja õigusaktide koostamisprotsessi raames kaasamiskavad ning kaasata kõik olulised huvipooled kaasamiskava alusel

Millised on tegevusvõimalused?

- Rakendada kaasamise head tava kõigil asjakohastel juhtumitel – lisaks arengudokumentide ja õigusaktide menetlemise protsessidele näiteks ka kodanike poolt üles tõstetud keskkonnateemadele lahenduste otsimisel
- Viia läbi osalemisoskuste koolitusi ja töötubasid kodanikuühenduste aktiivile
- Luua kvaliteetne e-kaasamise keskkond ja arenda kompetentse nende kasutamiseks nii KOV organisatsiooni sees kui ka kogukonnas
- Innustada ja toetada rohujuuretasandil võrsunud roheinnovatsiooni lahendusi, aidata neil laiemasse kasutusse jõuda
- Rakendada kaasava eelarve protsessi rohepoliitiliste eesmärkide saavutamiseks – muuta kaasav eelarve üksnes kestliku arengu kaasavaks eelarveks, luua kaasava eelarve raames rohepöörde „meede“ või rakendada ideede hindamisel keskkonnahoidlikkuse kriteeriume (vastavus- või hindamiskriteeriumitena)
- Korraldada roheprobleemide lahendusideede korjeks ja arenduseks temaatilisi häkatone (sh tagades seemneraha)
- Aktiveerida, motiveerida, nõustada korteriühistuid ja eramajade omanikke elamute rekonstrueerimise headest praktikates ja rahastamisvõimalustest, sh vahendada turul olevat kompetentsi
- Luua korter- ja/või eramajade rekonstrueerimise kohalik toetusmeede – kas täiendava kaasfinantseeringuna riiklikele meetmetele või ka iseseisva meetmena (eriti oluline nn turutõrkega kahaneva rahvastikuga piirkondades, kus ka riigi eristavatest kriteeriumitest ei pruugi piisata
- Toetada kogukondlikke initsiatiive taastuvenergiakogukondade ja energiakogukondade loomisel – vahendada ekspertteadmisi ja teavet toetusvõimalusest
- Algatada taastuvenergiakogukondade ja energiakogukondade loomist juhtudel, kus energiakasutuse optimeerimise eesmärgil likvideeritakse hoonete kogumeid teenindav kaugküttevõrk
- Delegeerida rohealade arendus- ja hoolduskohustusi kodanikuühendusele
- Sõlmida sponsorlepinguid ettevõtete ja asutustega rohealade kujundamiseks ja hooldamiseks (sh vabatahtliku töö kasutuseks, taristuobjektide kinkimiseks)
- Teha koostööd kogukonnaaedade eestvedajate ja kasutajatega – sobivusel anda munitsipaalmaa kogukonna kasutusse soodustingimustel või tasuta
- Rakendada rohelise *hub*'i mudelit, mille põhifookus on uuenduslike lahenduste välja töötamisel säästlikuks maakasutuseks, eksperimenteerimisel nii asularuumis kui ka koostöövormide kasutuses (suuremates linnades, tugevates rohevaldades)
- Algatada tarbimise piiramisele suunatud programme - nt targa tarbimise programm, kus erinevate partnerite koostöös luuakse mõistmine tarbimise keskkonna jalajäljest ning hakatakse koordineeritult tarbimist ja raiskamist piirama
- Sõlmida kogukondlik kokkulepe ettevõtete ja asutustega rohepöörde eesmärkide täitmiseks (vt Tartu linna energiakava raames väljakuulutatud kogukondlik kokkulepe)

- Korraldada laiemat avalikust kõnetavaid üritusi rohepoliitiliste probleemide tõstatamiseks ja lahenduste pakkumiseks koosloomes (nt kohalikud ja regionaalsed kliimakogud; õpilastööde konkursid).
- Muuta kõik kohalikud keskkonnaandmed kättesaadavaks erasektorile, eesmärgiga katalüseerida selliselt uute ärivõimaluste avastamist rohevaldkonnas (olulisem suurtes linnades)
- Võtta tööle rohepöörde vahendaja (*facilitator*) kaasamise ja läbirääkimise võimekuse suurendamiseks (suuremates linnades, KOV koostöös regioonides) või hankida vastavat kompetentsi turult lähtudes konkreetsete tegevuste vajadustest

Milliste vahenditega?

- Valla või linna hea kaasamise tava
- Kaasava eelarve menetlemise kord
- Kohalike toetusmeetmete korrad
- Arengudokumentide ja õigusaktide menetluse kaasamiskavad

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon (Århusi konventsioon)
- Taastuvenergia direktiiv ja energiamajanduse korralduse seadus (taastuvenergiakogukonnad)
- Elektri siseturu direktiiv ja elektrituruseadus (energiakogukonnad)
- Kaasamise hea tava (VV, 2011)
- Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri

Kust lisanõu saada?

- Kaasava linnaplaneerimise käsiraamat (HEAT, 2020)
- Käsiraamat. Taastuvenergiakogukonnad (TREA, 2020)
- Kaasava eelarve juhend (RAM, 2018)
- Keskkonnamõju strateegilise hindamise käsiraamat, ptk 10 KSH osalised ja nende rollid, asjaosaliste kaasamine KSH-sse (Peterson et al, 2017)
- Kaasava planeerimise juhend (Tillemann ja Viljasaar, 2012)
- Co-creation for policy: Participatory methodologies to structure multi-stakeholder policymaking processes (JRC, 2022)
- The Palgrave Handbook of Co-Production of Public Services and Outcomes (Loeffler and Bovaird, 2021)
- OGP Participation and Co-Creation Standards (OPG, 2021)
- Guidelines for Citizen Engagement and the Co-Creation of Nature-Based Solutions: Living Knowledge in the URBiNAT Project (Nunes et al, 2021)
- How to increase community energy using the RENCOP model. Roadmap for municipalities and regional actors (Co2mmunity, 2020)
- ACT NOW! Guideline. Public Private Partnerships Cooperation of public authorities with private investors on energy efficiency in the local building stock (ACT NOW, 2020)
- Handbook on innovative modes of stakeholder involvement and communication models: planning sustainable renewable energy projects (BEA-APP, 2019)
- Innovative Governance for Urban Green Infrastructure: A Guide for Practitioners (Green Surge, 2017)

A7 KOMMUNIKATSIOON

Mille poole püüelda?

- Kogukond väärtustab keskkonnahoidlikku käitumist, säästlikku eluviisi ja ressursikasutust, elurikkust ja mitmekesiseid maastikke, puhast vett, mulda ja õhku.
- Elanikkond ja ettevõtted on teadlikud rohepöörde vajaduse põhjustest ja eesmärkidest
- Elanikkond ja ettevõtted on teadlikud kohaliku rohepoliitika prioriteetidest
- Elanikkond ja ettevõtted teadvustavad kliimariske ning on võtnud kasutusele riske ennetavaid ja leevendavaid meetmeid
- Elanikud, kodanikuühendused, ettevõtted ja asutused on teadlikud EL ja riigi keskvalitsuse rohepoliitilistest programmidest ja toetusmeetmetest

Millest alustada?

- Koostada valla või linna kommunikatsiooniplaan (juhul kui see juba ei ole olemas)
- Luua toimivad suhtluskanalid KOV juhtide, ametnike, asutuste ja munitsipaalasutuste kõneisikutega, samuti kodanikuühenduste ja ettevõtete esindajatega rohepoliitiliste sõnumite jõudmiseks kommunikatsioonispetsialistini
- Teavitada ja harida valla või linna kommunikatsioonispetsialisti rohepöörde teemadel
- Viia ennast kurssi ja hoida kursis riigi keskvalitsuse teavitustegevusega rohepöörde valdkonnas, luua koostöösuhted riigi keskvalitsuse asutuste kommunikatsiooni-spetsialistidega

Millised on tegevusvõimalused?

- Avaldada kohalikes teabekanalites (ajalehtedes, veebis, sotsiaalmeedias, raadios) rohepoliitilisi uudiseid, arvamuslugusid ja harivaid tekste
- Teha riigi keskvalitsuse asutustega koostööd teabe levitamisel elanikele ja ettevõtetele, aidata riigi keskvalitsuse rohepoliitilist kommunikatsiooni – avaldada sobilikus mahus ja valikus sõnumeid, tagada oluliste riiklike veebiressursside leitavus valla või linna veebilehe kaudu
- Koostada ja/või levitada keskkonnahoidlikku käitumist ja väärtusi edendavaid infomaterjale - kokkuvõtvad ja illustreeritud toimimisjuhendid kodanikele (nt jäätmete liigiti kogumise, vee- ja elektritarbimise säästmise, ahikütte kasutamise jms kohta)
- Tunnustada keskkonnahoidlikku tegevust – vastava kategooria loomine ettevõtluskonkursil, rohelise kodu, ürituse, teo konkursid
- Kasutada ja muuta avalikus ruumis nähtavaks innovatiivseid rohelahendusi

Milliste vahenditega?

- Valla või linna kommunikatsiooniplaan (strateegia jms)
- KOV korraldavate ürituste kommunikatsiooniplaanid

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon (Århusi konventsioon)
- Avaliku teabe seadus

Kust lisanõu saada?

- Avaliku teabe seaduse üldjuhend (AKI, 2016)
- Ilmastoviestinnän askeleet (Kuntaliitto, 2022)
- The Routledge Handbook of Environment and Communication (Hansen and Cox, 2015)

- Handbook of Climate Change Communication: Vol. 2. Practice of Climate Change Communication (Filho et al, 2018)
- Connecting on Climate: A Guide to Effective Climate Change Communication (Center for Research on Environmental Decisions and ecoAmerica, 2014)
- Climate Communications and Behavior Change. A Guide for Practitioners (Pike et al, 2011)
- The Psychology of Climate Change Communication. A Guide for Scientists, Journalists, Educators, Political Aides, and the Interested Public (CRED, 2009)

A8 SEIRE

Mille poole püüelda?

- Vallal või linnal on terviklik ja tasakaalustatud rohepoliitika seiresüsteem ning toimub seiretulemuste analüüs
- Rohepöörde arenguindikaatoreid on lõimitud valla või linna arengukava ning teiste kohalike arengudokumentide seiresse
- Seireanalüüsi tulemusi kasutatakse juhtimisotsuste tegemisel
- Seire tulemusi avaldatakse kohalikes infokanalites ning selgitakse kogukonnale
- Linna- või vallavalitsuse töötajad on rahul rohepoliitika seire asjakohasuse, selguse ja piisavusega
- Elanikud ja ettevõtted on rahul kestliku arengu seireinfo avaldamisega

Millest alustada?

- Arenda KOV organisatsioonis ja kogukonnas arusaamist rohepöörde seisukohast olulistest ühiskondlikest ja keskkonnaprotsessidest (kliimamuutus, ressursikasutus, elurikkuse muutus) ning EL, riigi keskvalitsuse ja KOV rohepoliitika sekkumisloogikast – millised tegevused, millises mahus saavad milliseid tulemusi ja mõjusid omada
- Luua kompetents, metoodiline ja tehniline võimekus kõigi oluliste rohepöörde indikaatorite sisendandmete tootmiseks ning arvutuste tegemiseks (KHG heide, energiatarve, materjalide eluring) – vajadusel kaasata kompetents ja tehnilised lahendused turult
- Koostada munitsipaalhoonete ning muu taristu energiatabelid (vt. vallavara majandamine) ja summeerida nende andmestik KOV tasandile (vajadusel ka KOV territoriaalsete osade ning valdkondade tasandile)
- Mõõta ja arvutada kohalike seireindikaatorite hetkeväärtused (baastase)
- Viia regulaarselt läbi linna- või vallavalitsuse töötajate ning kohaliku kogukonna seireseminare kvalitatiivsete seireindikaatorite väärtuste kirjeldamiseks
- Määrata poliitilises ja kogukondlikus koosloomes (kuid ekspertteadmisele tuginedes) ambitsioonikad ja realistlikud sihtväärtused arengu indikaatoritele

Millised on tegevusvõimalused?

- Koguda kokku lepitud regulaarsusega kohaliku rohepoliitika indikaatorite arvutamiseks vajalikud andmed ning arvutada indikaatorite väärtused (või koguda kokku riikliku statistika poolt avaldatud andmed ning riiklike andmekogude muude statistiliste kokkuvõtete andmed, juhul kui need on otsekasutatavad)
- Kasutada riigi keskvalitsuse KOV seire juhtimislaudade (Statistikaameti kohaliku omavalitsuse juhtimislauad, minuomavalitsus.ee) veebiväljundeid KOV arengu tulemuste avalikustamiseks

- Viia iga-aastaselt läbi rohepoliitika seiretulemuste arutelu valla- või linnavalitsuses, kohaliku volikogu rohepoliitikaga tegelevas komisjonis, kohaliku rohepoliitika koordinatsioonikogus (peale seda, kui see on loodud), ning vajadusel ka osakondades ja asutustes
- Vormistada kirjalikult arutelude tulemused ja järeldused juhtimisotsuste mõttes

Milliste vahenditega?

- Valla või linna arengukava
- Kohalike andmekogude põhimäärused

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Avaliku teabe seadus
- Riikliku statistika seadus
- Ruumiandmete seadus
- Riiklike andmekogude põhimäärused

Kust lisanõu saada?

- Uuring „Kohalikes omavalitsustes energiasäästu ja taastuvenergiaallikate rakendamise võimaluste analüüs kasvuhoonegaaside heite vähendamiseks“. Lisad: Lisa 1. KOV-de võrdlusanalüüsi tabel – energiakasutus KOV-de haldusterritooriumil; Lisa 2. Energiaandmete andmebaasid ja andmed; Lisa 3. KOV-ide energiamajanduse seireplaani ettepanek (TREA, et al., 2021)
- Guidebook 'How to develop a Sustainable Energy and Climate Action Plan (SECAP)'. PART 2 – Baseline Emission Inventory (BEI) and Risk and Vulnerability Assessment (RVA) (JRC, 2021)
- Guidebook 'How to develop a Sustainable Energy and Climate Action Plan (SECAP)'. Part 1 - The SECAP process, step-by-step towards low carbon and climate resilient cities by 2030 (JRC, 2018)
- Indikaattorit kestävien kaupunkien johtamisen tukena. Resurssiviisaustoimenpiteiden vaikuttavuuden mittaaminen (SYKE, 2022)
- The Consumer Footprint Calculator (JRC, 2022)
- European Handbook for SDG Voluntary Local Reviews (JRC, 2020)
- Covenant of Mayors: Monitoring Indicators (JRC, 2016)
- Monitoring the Transition to a Low-carbon Economy. A strategic approach to local development (OECD, 2015)
- https://okee.ee/andmeklubi/
- Minuomavalitsus.ee

B SOOVITUSED KOV TEGEVUSVALDKONDADES

B1 RUUMIPLANEERIMINE

Mille poole püüelda?

- Valla või linna üldplaneering on kooskõlas EL, riigi keskvalitsuse ja kohaliku rohepoliitika eesmärkide ja põhimõtetega
- Üldplaneeringus kehtestatud maakasutus- ja ehitustingimused on piisavad ja sõnastatud selliselt, et nende alusel on võimalik detailplaneeringute ja projekteerimistingimustega tagada keskkonnahoidlike lahenduste kasutamine nii ehitistes kui ka ehitamisel
- Maakasutus on säästlik - ehitus- ja arendustegevusest tingitud tehisala pindala ei suurene (püüdlusi tuleks eeldustest lähtudes täpsustada - kahanevates piirkondades seada eesmärgiks looduse taastamine ja tehisala pindala vähendamine, kiire rahvastikukasvuga piirkondades on sisuliseks eesmärgiks „pruunväljade“ regenereerimine ning kasvu suunamine keskustesse)
- Taastuvenergia tootmise maakasutus on tõhus (mõõdetuna nt MWh/ha) ning puuduvad vastuolud teiste maakasutuse otstarvete ja väärtustega
- Linnade kvaliteetsete (elurikaste) rohealade pindala ei vähene ning rohe- ja puhkealade kättesaadavus linnalistes asulates suureneb

Millest alustada?

- Viia läbi kehtiva või koostamisel oleva üldplaneeringu rohepoliitiline „revisjon“, millele tuginedes teha vajadusel ettepanekud üldplaneeringu (või selle eskiisi) muutmiseks
- Juhul kui üldplaneering ei võimalda vaid takistab rohepoliitiliste eesmärkide saavutamist, algatada esimesel sobival võimalusel üldplaneeringu üle vaatamise sisuline protsess või uue üldplaneeringu koostamise protsess
- Arendada planeerimisvaldkonna ametnike ja üldplaneeringu juhtrühma liikmete kestlikke kompetentse (EL GreenComp raamistiku alusel), samuti nende teadmisi säästliku maakasutuse ja kvaliteetse ruumiloome lahendustest
- Korraldada elanike ruumipädevust tõstvaid üritusi – ajurünnakuid, koosloome seminare ja praktikaid asularuumis
- Tagada üldplaneeringu KSH programmis kõigi oluliste rohepoliitiliste eesmärkide ja põhimõtete käsitlus
- Koostada ja kehtestada detailplaneeringukohaste rajatiste väljaehitamise ja väljaehitamisega seotud kulude kandmise kokkuleppimise kord, milles on kulude arvutamise mudelis arvestatud ehitiste ja ehitamise elutsüklipõhise lähenemisega

Millised on tegevusvõimalused?

- Ruumiplaneerimise valdkonna tegevusvõimalused on valdavas osas seotud üldplaneeringus esitatud ruumivisiooniga ning seal määratud tingimuste ja suunistega, millest rohepöörde seisukohast olulisim on:
- Planeerida asustust selliselt, et see vähendaks sundliikumisi – rakendada 15 minuti linna ja 30 minuti maakogukonna põhimõtteid.
- Mitte lubada uute ulatuslike monofunktsionaalsete elamualade teket ning luua juba välja kujunenud “magalate“ ja „valglinnade“ sisse või lähedusse planeeringutega (ning nende elluviimist toetava arendustegevusega) eeldused linnastusiseste teenus- ja ärikeskuste välja kujunemiseks.

- Vähendada hea teenuste kättesaadavusega linnalistel aladel parkimiskohtade normatiivi, kasutades vajaduse määramiseks näiteks Tartu linnas rakendatavat metoodikat
- Luua ruumilised tingimused (nt turvalised kõnni- ja kergteed, aga ka aastaringseid ja ilmastikusõltumatuid liikumisvõimalusi pakkuv teehooldus) maa-asulate kobardumiseks teenuste ühiseks välja arendamiseks ja kohaliku nõudluse hoidmiseks
- Võimaldada kahaneva rahvastikuga piirkondades loodusliku maakasutuse asendamist tehisaladega üksnes ülekaaluka avaliku huvi korral.
- Looduslike eelduste korral nõuda hübriidsete taastuvenergiaparkide rajamist, kus samale maa-alale rajatakse nii tuule- kui ka päikeseenergia tootmise taristu ning kehtestatakse tingimused põllumajanduslikuks (nt aianduslikuks) kõrvalkasutuseks
- Tunnistada kehtetuks vananenud, säästliku maakasutuse ja keskkonnahoiu tingimustele mittevastavad DPd. Juhtumite korral, kus DPsid on osaliselt või formaalselt asutud ellu viima, on esmalt vaja riigi keskvalitsusel selleks õiguslikud eeldused luua.
- Tihendada kahaneva rahvastikuga piirkondades asustust ning luua tingimused kasutusest välja langenud hoonete lammutamiseks ja maa-alade looduslikkuse taastumiseks
- Valglinnastumise survega piirkondades rakendada ohjamise meetmeid, sh sõlmides kokkuleppeid arenduse tõttu täiendavalt vajaliku sotsiaalse taristu väljaehitamise rahaliseks kompenseerimiseks
- Rakendada kliimamuutusega kohanemist toetavaid ruumilahendusi.
- Vajadusel määratleda üldplaneeringus täiendavaid kohaliku tähtsusega üleujutusalasid ning seada riskipiirkondadele ja üleujutusaladele asjakohased maakasutus- ja ehitustingimused
- Eelistada sademevee käitlemisel krundisiseseid ja looduslikke lahendusi (tehisojad, kraavid, ajutised või alalised veekogumise tiigid), siduda tehislik sinivõrgustik rohevõrgustikuga
- Vältida suure pindalaga tehisalade (asfalteeritud parklad, ulatuslikud haljastuseta tööstusalad) teket ning luua tingimused rohe- ja sinialade säilitamiseks ja laiendamiseks linnades
- Rohestamise kava raames koostada ka rohestamise ruumiplaneering (teemaplaneering) (oluline suuremates, vähemalt 10 tuhande elanikuga linnades)

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Detailplaneeringud
- Kohalik avaliku ruumi ja haljastuse kontseptsioon
- Detailplaneeringukohaste rajatiste väljaehitamise ja väljaehitamisega seotud kulude kandmise kokkuleppimise kord
- Valla või linna eelarvest lammutustoetuse taotlemise ja eraldamise kord

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Euroopa territoriaalne tegevuskava 2030
- EL mullastrateegia
- EL bioloogilise mitmekesisuse strateegia
- EL KSH direktiiv
- LULUCF määrus
- Looduse taastamise määrus
- Kvaliteetse ruumi aluspõhimõtted (Ruumiloome töörühm, 2019)
- Planeerimisseadus
- Keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seadus
- Üleriigiline planeering

- Strateegia Eesti 2035
- ÜF rakenduskava 2021-2027
- Üleujutusohuga seotud riskide maandamiskavade meetmekava 2021-2027

Kust lisanõu saada?

- Nõuandeid üldplaneeringu koostamiseks (2018)
- Planeerimise põhimõtete rakendamine (RAM, 2016)
- Keskkonnamõju strateegilise hindamise käsiraamat (Peterson et al., 2017)
- Tühjenemise mustrid: rahvastiku kahanemise mõju elamufondile ja elamute kasutusest väljalangemisele (Taltech, 2022)
- Suunised ruumilise kahanemise analüüsimiseks ja kohandamise strateegia koostamiseks (2020)
- Suunised kahanevate piirkondade säästlikuks ruumiliseks planeerimiseks (RAM, 2015)
- Parkimiskohtade vajaduse määramine Tartu linnas (Tartu LV, 2022)
- Väikeasulate uuring (Hendrikson ja Ko ja Tallinna Ülikool, 2019)
- Kohaliku kasu instrumentide analüüs (taluvushuvi mõjuanalüüs) (Praxis, 2020)
- Uuring era- ja avalike teenuste ruumilise paiknemise ja kättesaadavuse tagamisest ja teenuste käsitlemisest maakonnaplaneeringutes (RAKE, 2015)
- Kohalike omavalitsuste tuule- ja päikeseenergia käsiraamat (SEI Tallinn, 2021)
- Tuuleenergeetika arendamist piiravate kitsenduste kaardistamine ning vabade alade tuvastamine (KAUR, 2022)
- Soojussaarte hindamine Eesti linnades aastatel 2014-2019 (KAUR, 2020)
- Maastikuanalüüsi juhend (Taltech, 2020)
- Maastikuarhitektuuri ruumikujunduslike tehnikate kasutamine soojussaare efekti vähendamiseks Tartu linnas kolme ala näitel (Kuusik, 2022)
- The report Shrinking Smartly in Estonia: Preparing Regions for Demographic Change (OECD, 2022)
- Sustainable Urbanisation and land-use Practices in European Regions. A Guide (SUPER, 2020)
- Tackling the climate and biodiversity crises in Europe through Urban Greening Plans. Recommendations for avoiding the implementation gap (Saksamaa Keskkonnaagentuur, 2021)
- Designing solar farms for synergistic commercial and conservation outcomes (Nordberg, et al., 2021)
- Review on power-production modeling of hybrid wind and PV power parks (Lindberg, et al., 2021)
- Guidelines for Planning Authorities on Sustainable Residential Development in Urban Areas (Cities, Towns & Villages) (Gov. Of Ireland, 2009)

B2 EHITUSTEGEVUSE KORRALDAMINE

Mille poole püüelda?

- Hooned on energiatõhusad ja hea sisekliimaga
- Hoonete ja ehitustegevuse KHG heide väheneb
- Hoonefondi renoveerimise määr kasvab, aastas renoveeritakse vähemalt 3% hoonefondist
- Kasutusest välja langenud ja kasutusvõimalusteta hooned ja rajatised on lammutatud ning oluline osa lammutusjääkidest on suunatud taaskasutusse

- Hoonete ehitustööde tellimisel ja hinnastamisel lähtutakse nii avalikus kui erasektoris ehitise ja ehitamise elutsükli põhimõtetest
- Uutesse hoonetesse ning ka rekonstrueeritud vanadesse hoonetesse projekteeritakse ja ehitatakse taastuvenergia (oma tarbeks) tootmise taristu ning vee korduvkasutuse tehnilised lahendused
- Uutesse hoonetesse ning ka rekonstrueeritud vanadesse hoonetesse projekteeritakse ja ehitatakse automatiseerimis- ja juhtimissüsteeme, asjade interneti lahendusi, autode elektrilaadimistaristu

Millest alustada?

- Arendada ehitusvaldkonna (sh teede- ja taristuspetsialistid, ehituse järelevalve spetsialistid) ametnike teadmisi rohelise keskkonnahoidliku ehituse (sh kliimakindla ehituse) põhimõtetest ja tehnilistest lahendustest
- Koostada analüütiline olukorra ülevaade KOV territooriumi hoonete ja rajatiste seisundist, kasutatavatest kütte- ja jahutuslahendustest, energiatarbest ja KHG heitest
- Määratleda analüüsist tulenevalt prioriteetsed sekkumisalad (piirkonnad, sektorid, hoonete tüübid)
- Rakendada üldplaneeringus määratud rohelisi keskkonnahoidlikke tingimusi läbivalt ehitusõiguse andmisel (DP, PT) ning tõhustada keskkonnahoidlike tingimuste järgmist ehitusloa ja -teatise menetlemise protsessides
- Täiendada valla või linna hankekorda põhimõttega, et ehitustööde ning hoonete ja rajatiste haldamisteenuste hangetes rakendatakse keskkonnahoidlikke ja kliimakindluse kriteeriume
- Rakendada KOV ehitustööde ning hoonete ja rajatiste haldamise hangetes keskkonnahoidlikke kriteeriume

Millised on tegevusvõimalused?

- Uuendada regulaarselt analüütilist olukorra ülevaadet KOV territooriumi hoonete ja rajatiste seisundist, kasutatavatest kütte- ja jahutuslahendustest, energiatarbest ja KHG heitest
- Keskenduda hoonete rekonstrueerimistööde suunamisel (teavitamise, nõustamisel, ehitustööde hankimisel munitsipaalvarade puhul) halvimate tõhususnäitajatega hoonete probleemidele
- Teavitada ja nõustada elanikke ja ettevõtteid rohelise keskkonnahoidliku ehitamise nõuetest ja lahendustest - energiatootmise lahendused (esmajoones päikeeseenergia elemendid) arhitektuuri osana; sademevee ja vee taaskasutuse lahendused hoonete veevarustussüsteemide osana; hoone ressursikasutust reguleerivad asjade interneti (IoT) lahendused; rohelahenduste kasutus hoonete sisekliima kvaliteedi tõstmiseks – sh rohekatused vee kogumiseks ja jahutuseks; olemasolevate loodusväärtuse lõimimine projektlahendustesse; esmajoones elektrisõidukite (aga tehnoloogiate arenedes ka teiste kütuste) laadimisvõimaluste või vähemalt valmiduse nõudmine uute arenduste osana
- Määratleda üldplaneeringus üldtingimused, mis loovad eeldused looduslike ja taaskasutatavate materjalide (esmajoones puit) kasutamiseks ehituses, ning rakendada neid üldtingimusi ehitusõiguse andmisel
- Määratleda üldplaneeringus üldtingimused, mis loovad eeldused hoonete ja selle osade paindlikuks ruumikasutuseks, ning rakendada neid üldtingimusi ehitusõiguse andmisel
- Määratleda üldplaneeringus ehitus- ja kasutustingimused, mis motiveerivad moodulhoonete püstitamist ja kasutamist ajutise tähtajalise ruumivajaduse rahuldamisel
- Kasutada krundi haljastusnõuete seadmisel roheväärtuse indeksit (olulisem suuremates linnades, uuselamurajoonides)

- Rakendada igamehe kureeritud elurikkuse lahendusi ehitus- ja rekonstrueerimisprojektide osana
- Juurutada rekonstrueeritud hoonete energiakasutuse järelseiret, selleks et paremini hinnata energiatõhususe meetmete tegelikku mõju ning vajadusel muuta kasutatavaid tehnilisi lahendusi
- Rakendada lammutustööde ehitusõiguse andmisel ringmajanduslikke tingimusi
- Rakendada hoonete ja taristu ehitusõiguse andmisel ja ehitamisel kliimakindluse kriteeriume
- Teavitada ja nõustada ettevõtteid energiatõhususe nõuetest, kehtivatest ja kavandatavatest finants- ja maksumeetmetest poliitikaraamistikus ning energiaauditite kasust
- Luua KOV energiaauditite koostamise toetusmeede ettevõtetele
- Rakendada KOV ehitustööde ning hoonete ja rajatiste haldamise hangetes elutsükli põhist hindamist
- Rakendada KOV ehitus- ja haldusteenuste ostul *energy performance control* mudelit

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Valla või linna arengukava
- Detailplaneeringud
- Projekteerimistingimused
- Valla või linna ehitusmäärus või planeerimisseaduse ja ehitusseadustiku rakendamise määrus
- Valla või linna hankekord
- Valla või linna eelarvest hoonete lammutamise toetuse taotlemise ja eraldamise kord
- Valla või linna eelarvest energiaauditi koostamiseks toetuse taotluse ja eraldamise kord

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL renoveerimislaine strateegia. Euroopa renoveerimislaine – keskkonnahoidlikumad hooned, uued töökohad, parem elujärg
- Kliimamuutuste suhtes vastupanuvõimelise Euroopa kujundamine – ELi uus kliimamuutustega kohanemise strateegia
- EL direktiiv hoonete energiatõhususe kohta
- Ehitusseadustik
- Nõuded energiamärgise andmisele ja energiamärgisele
- Hoone energiatõhususe arvutamise metoodika
- Kinnisasja avalikes huvides omandamise seadus
- Kliimamuutustega kohanemise arengukava
- Energiamajanduse arengukava
- Riiklik energia- ja kliimakava
- Hoonete rekonstrueerimise pikaajaline strateegia
- Ehituse pikk vaade 2035. 7 suurt sammu
- Kvaliteetse ruumi aluspõhimõtted

Kust lisanõu saada?

- Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs. (SEI Tallinn, 2019)
- Krundi roheväärtuse indeksi (KRV) rakendamisest Tartu linnas. (Ranniku, 2017)
- Vesi linnas (Kalberg, 2022)
- Rohemärgis 2015 (RKAS et al., 2015)
- Veevarustus ja kanalisatsioon. Energiasääst, koostöö teiste eriosadega (Vaabel, 2013)
- EU Policy Whole Life Carbon Roadmap (World Green Building Council, 2022)

- Helsinki Green Area Factor Tool. User manual for the Excel-based tool (City of Helsinki, 2018)
- Level(s). A Guide to Europe's New Reporting Framework for Sustainable Buildings (EC, 2018)
- A National Roadmap for Grid-Interactive Efficient Buildings (US. Department of Energy, 2021)
- Green Building Guide. Design Techniques, Construction Practices & Materials for Affordable Housing (Nielsen et al, 2009)
- https://www.designingbuildings.co.uk

B3 ELAMUMAJANDUS

Mille poole püüelda?

- Eluhooned on energiatõhusad ja hea sisekliimaga
- Eluhoonete KHG heide väheneb
- Elamufondi renoveerimise määr kasvab, aastas renoveeritakse vähemalt 3% hoonefondist
- Taastuvenergia ja heitsoojuse osakaal elamusektori energiatarbes kasvab olulisel määral
- Uutesse eluhoonetesse ning ka rekonstrueeritud vanadesse eluhoonetesse projekteeritakse ja ehitatakse taastuvenergia (oma tarbeks) tootmise taristu ning vee korduvkasutuse tehnilised lahendused
- Uutesse eluhoonetesse ning ka rekonstrueeritud vanadesse eluhoonetesse projekteeritakse ja ehitatakse automatiseerimis- ja juhtimissüsteeme, IoT lahendusi, autode elektrilaadimistaristu

Millest alustada?

- Määratleda korteriühistute ja eramajade omanike nõustamine ja aktiveerimine eluhoonete energiatõhusaks rekonstrueerimiseks vähemalt ühe ametniku tööülesandeks
- Luua KOV organisatsioonis korteriühistute ja eramajade omanike nõustamise ja aktiveerimise kompetents
- Koostada analüütiline olukorra ülevaade KOV territooriumi eluhoonete seisundist, kasutatavatest kütte- ja jahutuslahendustest, energiatarbest ja KHG heitest
- Määratleda analüüsile tuginedes eluhoonete rekonstrueerimisvajaduse prioriteedid

Millised on tegevusvõimalused?

- Teavitada, nõustada ja aktiveerida korteriühistuid ja eramajade omanikke hoonete rekonstrueerimisvajadustest, tehnilistest ja korralduslikest lahendustest (sh etapiviisilise rekonstrueerimise võimalustest ja digipäevikust) ning (kaas)finantseerimise ja toetuste võimalustest – keskenduda halvimate tõhususnäitajatega eluhoonetele
- Luua eluhoonete rekonstrueerimise kohalik toetusmeede – iseseisvana või riiklike meetmeid täiendavana (olulisem madalama kinnisvarahindadega piirkondades, kus toetuse eesmärk on tasandada nn turutõrke piiravat mõju)
- Käivitada koostöös erasektoriga kvartalipõhiseid tervikprogramme linnauuenduseks (esmajoones suuremates kahanevates linnades)
- Korraldada osaliselt tühjadest korterelamutest elanike ümberasumist teistesse elamutesse, vajadusel lammutada ülemäärased korterelamud või korraldada nende lammutamine
- Ehitada uusi energiatõhusaid ja muus osas kaasaegseid ja terviklikke elutingimusi pakkuvaid munitsipaalelamuid
- Suunata eramajade omanikke ökolahenduste kasutuselevõtuks krundil – energiatootmine, sademevee ringmajanduslikud lahendused

Milliste vahenditega?

- Valla või linna eelarvest korterelamute rekonstrueerimise toetuse taotlemise ja eraldamise kord
- Valla või linna eelarvest väikeelamute rekonstrueerimise toetuse taotlemise ja eraldamise kord
- Restaureerimistoetuste või –preemiate maksmise kord
- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Ametijuhendid

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL renoveerimislaine strateegia. Euroopa renoveerimislaine – keskkonnahoidlikumad hooned, uued töökohad, parem elujärg
- EL direktiiv hoonete energiatõhususe kohta
- Nõuded energiamärgise andmisele ja energiamärgisele
- Korteriomandi- ja korteriühistuseadus
- Kinnisasja avalikes huvides omandamise seadus
- ÜF rakenduskava 2021-2027
- Kliimamuutustega kohanemise arengukava
- Energiamajanduse arengukava
- Hoonete rekonstrueerimise pikaajaline strateegia
- Ehituse pikk vaade 2035. 7 suurt sammu (VV, 2021)

Kust lisanõu saada?

- Elukeskkonna kohanemine kahanemisega. Juhend kahaneva rahvastikuga piirkondade eluaseme valdkonna ümberkorraldamiseks ja kasutusest väljalangenud korterelamute lammutamiseks (Vihma et al., 2021)
- Kahanemisega kohanemine - eluaseme valdkonna ümberkorraldamine ning koostöö erinevatel tasanditel (Kljavin, et al., 2020)
- KAHOS-e rakendamise analüüs tühjenevate korterelamute suhtes, metoodika väljatöötamine ja nõustamine seaduse rakendamisel (Lextal, 2020)
- Urban Governance Guidelines for Housing Estates (Re-Block, 2015)
- ACT NOW! Guideline. Identification of Most Effective Energy Efficiency Measures (Kajimura, 2020)
- ACT NOW! Guideline. Public Private Partnerships. Cooperation of public authorities with private investors on energy efficiency in the local building stock (Rathje, 2020)
- WHO Housing and health guidelines (WHO, 2018)
- Quality Housing for Sustainable Communities. Best Practice Guidelines for Quality Housing for Sustainable Communities (Department of the Environment, Heritage and Local Government, Ireland, 2007)
- The Green Housing Development Guide (U.S. Department of Housing and Urban Development, 2010)

B4 TRANSPORT JA LIIKUVUS

Mille poole püüelda?

- Elanikud eelistavad võimalusel säästvaid liikumisviise
- Ühissõiduki, jalgratta või jala tööl ja koolis käivate inimeste osakaal kasvab

- Linnalistes asulates on liiklus rahustatud, ohutu ja keskkonnasäästlik
- Ühistranspordis ja munitsipaalsõidukitena kasutatakse KHG nullheitega sõidukeid
- Avalik liinivedu on tõhusalt ja paindlikult korraldatud
- Transpordisektori energiatarbimine ja KHG heide väheneb
- Taastuvenergia kasutus transpordis suureneb

Millest alustada?

- Arendada liiklus- ja teedevaldkonna ametnike teadmisi säästva liikuvuse põhimõtetest ja tehnilistest lahendustest
- Rakendada keskkonnahoidlikkuse kriteeriume ühistranspordi avaliku liiniveo ja munitsipaalsõidukite ostu hangetes
- Arendada regionaalsetes ühistranspordikeskustes säästva liikuvuse alaseid kompetentse
- Rakendada tiheasustusaladel autode liikumiskiirust vähendavaid regulatiivseid meetmeid – linnade keskusaladel kiiruspiirang 20-30 km/h

Millised on tegevusvõimalused?

- Rakendada kompleksel liiklust rahustavaid meetmeid (liikumiskiiruse piirangud tiheasustusaladel, liiklust rahustavad lahendused tänavadisainis, liikluskorralduslikud meetmed – parema käe reegel, märkideta liikluskeskkond)
- Ehitada välja pargi ja sõida parklaid ja liikuvuskeskusi (oluline suuremates linnades)
- Rakendada olemasolevate õiguslike võimaluste raames autoliikluse koormust vähendavaid tasusid (linna sisenemise tasu, tipptunni tasu – oluline 1-2 suuremas linnas)
- Algatada kohalike maksude seaduse muutmine autokasutust piiravate maksumeetmete rakendamiseks
- Kujundada ühistranspordi liinivõrk vastavalt asustussüsteemi hierarhiale – tihendada esmajoones piirkondlike ja kohalike keskuste vahelisi ühendusi
- Ühendada linnastute keskuslinna ja selle lähitagamaa ühistranspordi liinivõrgud või tagada muude meetoditega linnastu elanikele mugav kasutajakogemus (oluline suuremates linnapiirkondades)
- Tõsta ühistranspordi logistilist kvaliteeti – ühildada eri transpordiliikide ja liinide sõidugraafikuid, mis suurendavad täpselt ajastatud ümberistumiste võimalusi
- Arendada nõudetransporti ja kogukondliku sõidujagamise teenust hõreasustusega aladel
- Jätkata jalgrataste ja teiste kergliiklusvahendite turvaliste hoiuvõimaluste (rattamajad jms) ehitamist ja ehituse toetamist teenuseid osutavate asutuste (koolid, spordimajad, lasteaiad, kauplused) ja ühistranspordipeatustes
- Luua toetusskeem jalgrattamajade ehitamiseks kortermajade juurde
- Toetada, eest vedada ja tagant lükata sidetaristu välja arendamist kogu valla või linna territooriumil – veebisuhtluse, e-teenuste tarbimise ning kaugjuhtimise ja –seire lahenduste kasutuselevõtuks ja liikumisvajaduse vähendamiseks
- Kavandada uuselamurajoonid hea kättesaadavuse kaugusele olemasolevatest või rajatavatest (nt Rail Baltic) raudteejaamadest, seejuure müra- ja vibratsiooni puhverdamise võimalusi arvestades
- Planeerida asustust selliselt, et see vähendaks sundliikumisi – rakendada 15 minuti linna ja 30 minuti maakogukonna põhimõtteid.

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Valla või linna arengukava

- Valla või linna liikuvuskava

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL Säästva ja aruka liikuvuse strateegia
- EL direktiiv alternatiivkütuste taristu kasutuselevõtu kohta
- Energiasüsteemi integreerimise strateegia
- Liiklusseadus
- Transpordi ja liikuvuse arengukava

Kust lisanõu saada?

- Ühistranspordi planeerimise ja korraldamise head praktikad Euroopas (Maanteeamet, 2020)
- Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs (SEI Tallinn, 2019)
- Jalgrattaliikumise planeerimise ja edendamise käsiraamat (Deffner, et al., 2013)
- Juhendmaterjalide kogumik liikluse rahustamise abinõudest asulas (Maanteeamet, 2014)
- Guidelines for developing and implementing a Sustainable Urban Mobility Plan (2nd edition) - https://www.eltis.org/mobility-plans/sump-guidelines

B5 TEED JA TÄNAVAD

Mille poole püüelda?

- Teede ja tänavate võrgustik ning disain soosib säästlike liikumisviiside eelistamist – jalgsi, jalgrattaga ja muude kergliiklusvahenditega liikumine on turvaline
- Liiklustaristu vastab kliimakindluse kriteeriumitele ning toetab kliimamuutustega kohanemist (haljastatud, üleujutuskindel)
- Loodud on tingimused alternatiivseid energiaallikaid kasutavate sõidukite kasutamiseks
- Tänavavalgustuses kasutatakse energiasäästlikke ja elurikkust hoidvaid lahendusi

Millest alustada?

- Arendada ehitus-, liiklus- ja teedevaldkonna ametnike teadmisi säästva liikuvuse põhimõtetest ning rohelise tänavaruumi ja teehoolduse tehnilistest lahendustest
- Täiendada valla või linna hankekorda põhimõttega, et teede ja tänavate ehitustööde ning hooldusteenuste hangetes rakendatakse keskkonnahoidlikke ja kliimakindluse kriteeriume
- Rakendada keskkonnahoidlikke ja kliimakindluse kriteeriume valla- ja linnateede ehitus- ja hooldushangetes

Millised on tegevusvõimalused?

- Ehitada välja linnasisesed ning linnasid ja nende tagamaid ühendavad jalgratta- ja kergliiklusteede võrgustikud (kui eeldused autokasutuse vähendamiseks töö- ja õpiliikumistes)
- Rajada maaliste keskuste ühendamiseks lähitagamaa kompaktse asustusega aladega säästlikel ja looduslikel lahendustel põhinevad kergliiklusrajad (pinnase- ja kruusateed)
- Tagada teehooldusleping utega ning muude korralduslike lahendustega kergliiklusteede ja kõnniteede õigeaegne talvine hooldus (ressursside piiratusel eelistada ajaliselt kergliiklusteede lumekoristust)
- Kasutada tänavate ehitamisel ja rekonstrueerimisel rohelise tänavaruumi lahendusi – kavandada haljasribasid ja –väljasid, suurendada haljastuse osakaalu ja mitmekesisust, rajada tänavamaa laiendusena taskuparke

- Suurendada teede ja tänavate kliimakindlust – kasutada kliimakindluse kriteeriumitele vastavaid sõidutee katendi materjale, üleujutuste vältimiseks vajalikke sademeveelahendusi, kujundada kuumuse mõju vähendav ning müra ja saaste levikut takistav teeäärne haljastus (sh ka hajaasustuses)
- Kasutada tänavate ehitamisel ja rekonstrueerimisel säästlikke liikumisviise ning turvalisust edendavaid lahendusi - sõiduradade kitsendamine, jalgrattaradade rajamine sõidutee kõrvale, ringteede kasutus, kõnni- ja kergliiklusteede samatasandilisus ristumisel sõiduteega, sõidutee vertikaalsed tõkised ning sõidukiirust vähendavad looked (vt Tartu linna Oa tänavat), ühiskasutusega tänavaruumi põhimõtte rakendamine madala liiklusintensiivsusega tänavatel
- Jätkata vähese energiatarbega valgustite kasutuselevõttu tänavavalgustuses
- Rakendada muid energiasäästu tänavavalgustuse lahendusi - automaatsed juhtimissüsteemid, peegellahendused, valgustipostide mitmeotstarbeline kasutus
- Rakendada tänavavalgustuse valgusreostust piiravaid lahendusi, sh elurikkuse kaitse eesmärkidel - valguse lisamine vaid vajadusel nii koha- kui ajapõhiselt, kohaneva ajastuse, valgustugevuse ja värvi kasutamine; putukaid vähem meelitavate spektrivahemike kasutamine (vältida sinise spektripiirkonna lainepikkust 380-520 nm), tumedate mittepeegelduvate pindade kasutamine valgustite lähedal, madalaima eesmärki täitva valgusintensiivsuse kasutamine, valgustite valguse hajumise vältimine
- Luua planeeringute ja ehituslubadega võimalused alternatiivse kütuse laadimisjaamade (elekter, biometaan, vesinik) võrgustike ehitamiseks valla või linnaterritooriumil

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Valla või linna teehoiu kord, teehoiukava
- Valla või linna hankekord
- Valla või linna liikuvuskava

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL direktiiv alternatiivkütuste taristu kasutuselevõtu kohta
- EL Energiasüsteemi integreerimise strateegia
- Transpordi ja liikuvuse arengukava
- Ehitusseadustik

Kust lisanõu saada?

- Kergliiklustaristu kavandamise juhend (Transpordiamet, 2022)
- ELi keskkonnahoidliku riigihanke kriteeriumid teevalgustuse ja fooride kohta (2018)
- Keskkonnahoidlike riigihangete analüüs. Keskkonnahoidlike riigihangete kohustuslike valdkondade kehtestamise analüüs ja juhendmaterjalid (SEI Tallinn ja FORT, 2021)
- Jalakäijate- ja jalgrattateede projekteerimine (Liikennevirasto, 2014)
- Complete & Green Streets for All. Model Complete Streets Policy & Guide. NJDOT, 2020)
- Green Streets Technical Guidelines (City of Toronto, 2017)
- Managing Wet Weather with Green Infrastructure Municipal Handbook. Green Streets (Lukes, et al., 2008)

B6 SOOJUSMAJANDUS

Mille poole püüelda?

- Kütte- ja jahutussektori energiatarbimine ja KHG heide väheneb
- Taastuvenergia ja jääksoojuse kasutus soojusmajanduses suureneb
- Optimaalne kaugküttesüsteemide võrgustik
- Kaugküttesüsteemid on suure energiatõhususega ja väikeste soojakadudega
- Kaugküttesüsteemidega mitteühendatud kompaktse asustusega aladel tegutsevad energiaühistud
- Oma tarbeks toodetud taastuvenergia osakaalu kasv kütte- ja jahutusvajaduse rahuldamisel

Millest alustada?

- Valla või linna soojusmajanduse arengukava rohepoliitiline „revisjon“, millele tuginedes teha vajadusel ettepanekud soojusmajanduse kava muutmiseks
- Viia ellu uuendatud soojusmajanduse kava rohepoliitiliselt prioriteetsed tegevused

Millised on tegevusvõimalused?

- Optimeerida kaugküttesüsteemide võrgustikud - kaugküttevõrkude laiendamine ja olemasolevate võrkude asendamine lokaalsete lahendustega, juhul kui võrkude tõhusus on ebapiisav
- Suurendada kaugküttesüsteemide energiatõhusust – uuendada torustikke ja kütteseadmeid, lisada süsteemidesse energiasalvestuse lahendusi
- Suurendada kohaliku taastuvenergia kasutust kaugküttesüsteemide varustamisel energiaga – sh õlikatelde välja vahetamine kohalikku taastuvat ressurssi kasutavate kateldega (puit, biogaas, biomass jms)
- Laiendada suuremates linnades kaugjahutusvõrke
- Suurendada oma tarbeks mittekütuselistest energiaallikatest elektrit ja sooja tootvate tehnoloogiate kasutuselevõttu - linnalistes piirkondades tähendab see üldjuhul päikesepaneelide integreerimist hoone konstruktsiooni, sh kombineerituna kaugküttega; maalises asustuses on võimalused laiemad – päikesepaneelid ja väiksemad tuulegeneraatorid võivad paikneda ka krundil
- Luua tingimused maa- ja õhksoojuspumpade laiemaks kasutuseks soojuse tootmisel nii eramajades kui ka kortermajade ning asutuste ja ettevõtete hoonete kütmiseks (arvestades seejuures kaugkütte prioriteeti)
- Edendada soojusmajanduse paindlikkust ja kriisidele valimisolekut – võimalusel ehitada välja erinevaid energiaallikaid kasutavad küttesüsteemid
- Teostada järelevalvet soojusmajanduse mõjust õhukvaliteedile
- Tagada elanike teavitatus ja teadlikkus soojatootmises kasutatavate kütuste energialiikide, sh taastuvenergia osakaalu ja KHG heite kohta
- Korraldada sotsiaaltoetuse eraldamist energiaostuvõimetuse vältimiseks

Milliste vahenditega?

- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Valla või linna soojusmajanduse arengukavad
- Valla või linna üldplaneering
- Kaugküttepiirkonna määramise otsused

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL renoveerimislaine strateegia. Euroopa renoveerimislaine – keskkonnahoidlikumad hooned, uued töökohad, parem elujärg
- EL direktiiv hoonete energiatõhususe kohta
- EL direktiiv, milles käsitletakse energiatõhusust
- EL direktiiv taastuvatest energiaallikatest toodetud energia kasutamise edendamise kohta
- Energiamajanduse korralduse seadus
- Kaugkütteseadus
- Energiamajanduse arengukava
- ÜF rakenduskava 2021-2027

Kust lisanõu saada?

- Energia teekaart 2021-2031-2040 (Purga jt, 2021)
- Kohalikes omavalitsustes energiasäästu ja taastuvenergiaallikate rakendamise võimaluste analüüs kasvuhoonegaaside heite vähendamiseks (TREA, et al., 2021)
- Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs (SEI Tallinn, 2019)
- Kohalike omavalitsuste tuule- ja päikeseenergia käsiraamat (SEI Tallinn, 2021)
- Kaugküttepiirkondade määramise juhendmaterjal (Keskpaik, et al., 2004)
- Energiatalgud.ee

B7 VEEMAJANDUS

Mille poole püüelda?

- Elanikele, asutustele ja ettevõtetele on tagatud kvaliteetne joogivesi
- Veekasutus on säästlik ning põhjavett ja joogiveeks puhastatud pinnaveekogude vett kasutatakse eesmärgipäraselt (joogiveena)
- Suurenenud on sademevee ja hallvee kasutus majapidamistes ning hooldus- ja haljastustöödel
- Üleujutusriskid on maandatud
- Pinnaveekogumid ja põhjaveekogumid on heas seisus
- ÜVK puhastusjaamadest väljuv vesi vastab keskkonnakaitse nõuetele

Millest alustada?

- Luua linna- või vallavalitsuse haldusstruktuuris veemajandusspetsialisti ametikoht (suuremates KOV üksustes, juhul kui ametikoht puudub) või määrata keskkonnaspetsialisti ametijuhendis veemajanduse korraldamise tööülesanded (väiksemates KOV üksustes, juhul kui need puuduvad)
- Tõsta veemajandusega tegelevate ametnike teadmisi säästva veemajanduse põhimõtetest ning ringmajanduse põhimõtetest ja tehnilistest lahendustest veemajanduses
- Viia koostöös teiste KOV üksustega läbi munitsipaalomandis kohalike vee-ettevõtete regionaalse konsolideerimise eelhindamine ning tasuvus- ja teostatavusanalüüs – vajadusel algatada vee-ettevõtete ühinemine

Millised on tegevusvõimalused?

- Rakendada vett säästvaid ja ülemäärast veetarbimist piiravaid meetmeid piirkondades, kus veevarustus põhineb põhjaveel ning põhjaveevarud on piiratud (Tallinna ümbruses, Ida-Virumaal) – ülemääraselt tarbitava vee oluliselt kõrgem hinnakujundus (peale vastavat

muudatust ÜVVKSs); õiguslikud või tehnilised tarbimispiirangud ühisveevõrgus; planeerimislikud piirangud (suure veetarbega kinnisvaraarendusi ei kavandata põhjaveenappusega aladele)

- Ehitada ja rekonstrueerida ÜVK reoveesüsteeme ja –puhasteid ringmajanduse põhimõtete alusel – võimalused reoveesetete kogumiseks kompostväetisena, heitsoojuse kasutusele-võtuks ja biogaasi tootmiseks, puhastatud reovee kui hallvee kasutuselevõtuks haljastus- ja hooldustöödel, põllumajanduses
- Vajadusel määratleda üldplaneeringus täiendavaid kohaliku tähtsusega üleujutusalasid ning seada riskipiirkondadele ja üleujutusaladele asjakohased maakasutus- ja ehitustingimused
- Rajada (esmajoones linnalistes asulates) kombineeritud sademeveesüsteeme – lahkvoolse sademeveekanalisatsiooni ja looduslike lahenduste kombinatsioonid
- Lõimida looduslikud sademevee lahendused (tehisojad, alalised või ajutised kogumistiigid) asulate rohealadega, kus need toimivad ühiselt mikrokliimat leevendavatena (kuumasaarte ennetus)
- Vähendada sademevee voolukoguseid asularuumis – kõikjal, kus võimalik kasutada sademevett läbilaskvaid tänavakattematerjale ning tagada vertikaalplaneerimislike lahendustega sademevee kiire otsene juhtimine puhveraladele
- Seada hoonete ehitamisel ja rekonstrueerimisel säästlike veekasutuse lahenduste kasutamise tingimusi – sademevee krundi- ja hoonesisese kogumise ja kasutuse lahendused; joogivee korduvkasutus hallveena (nt WCs, aia kastmisel); vihmaaedade ja rohekatuste projekteerimine hoone arhitektuuri osana
- Eelistada kastmisvett võtta looduslikest veekogudest kui sellised on olemas
- Algatada ja teostada munitsipaalomandis pinnaveekogude tervendamise projekte
- Tugevdada kohalikku järelevalvet veemajanduses - pinna- ja põhjavee reostamise järelevalve, eelkõige mis puudutab põllumajandustootmisest pärinevat reostust; reovee kohtkäitluse tingimuste täitmise järelevalve.
- Kujundada koostöös naaberomavalitsustega reoveejäätmete purgimisjaamade võrgustik sellisena, et veodistantsid ei ületaks 30 km.

Milliste vahenditega?

- Valla või linnaüldplaneering
- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Valla või linna ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arendamise kava
- Sademevee arendamise kava (ka ÜVK kava raames)
- Ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni kasutamise eeskiri
- Reovee kohtkäitluse eeskiri

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL vee raamdirektiiv
- EL üleujutuste direktiiv
- Kliimamuutuste suhtes vastupanuvõimelise Euroopa kujundamine – ELi uus kliimamuutustega kohanemise strateegia
- Keskkonnavaldkonna arengukava
- Veemajanduskavad
- Üleujutusega seotud riskide maandamiskava
- ÜF rakenduskava 2021-2027

Kust lisanõu saada?

- Vesi linnas (Kalberg, 2022)
- Kombineeritud sademevee strateegia projekt. I osa. (Virma, et al., 2018)
- Säästlike sademeveesüsteemide kasutamisvõimalused linnaruumi kujundamisel Tartu Kaunase puiestee valgala näitel (Kompus, 2015)
- Veevarustus ja kanalisatsioon. Energiasääst, koostöö teiste eriosadega (Vaabel, 2013)
- Guidelines on Integrating Water Reuse into Water Planning and Management in the context of the WFD (EU, 2016)
- WHO Guidelines. Safe Use of Wastewater, Greywater and Excreta in Agriculture and Aquaculture (WHO, 2012)
- Technical Guide for Greywater Recycling (PUB Singapore, 2014)
- Hulevesiopas (Kuntaliitto, 2012)

B8 JÄÄTMEMAJANDUS

Mille poole püüelda?

- Jäätmetekke väheneb ja ringlusesse võetava materjali osakaal suureneb
- Kõigile elanikele ja ettevõtetele on tagatud jäätmete (sh pakendite) liigiti kogumise võimalused ja/või jäätmete kohapealne ringlusesse võtt
- Elanikud, asutused ja ettevõtted on rahul jäätmete liigiti kogumise võimalustega ja jäätmeveo korraldusega
- Asularuum ja looduskeskkond on prügivaba

Millest alustada?

- Tõsta jäätmemajandusega tegelevate ametnike teadmisi jäätmete liigi kogumise ja ringlusesse võtmise tehnilistest ja korralduslikest lahendustest ning ringmajanduse põhimõtetest
- Tõhustada KOV järelevalvet liigiti kogutud jäätmete (tegeliku) ringlusesse võtmise üle
- Täiendada valla või linna hankekorda põhimõttega, et korraldatud jäätmeveo teenuse ning hangetes rakendatakse keskkonnahoidlikke ja kliimakindluse kriteeriume
- Rakendada keskkonnahoidlikke ja kliimakindluse kriteeriume korraldatud jäätmeveo hangetes
- Viia koostöös teiste KOV üksustega läbi ühise regionaalse jäätmekorraldusasutuse (juhul kui selline regioonis puudub) asutamise eelhindamine ning tasuvus- ja teostatavusanalüüs – vajadusel algatada ühise jäätmekorraldusasutuse loomise protsess
- Koostada regionaalse jäätmekorraldusasustusega ühinemise (juhul kui juba ei olda sellise asutuse liiga) eelanalüüs ning sobivusel liituda asutusega

Millised on tegevusvõimalused?

- Suurendada korraldatud jäätmeveo paindlikkust ja kasutajamugavust – kajastada veolepingutes ka tellija ja vedaja koostöös ajastatud äraveoteenuseid, konteinerteenuse asendamisvõimalusi kotiteenusega jms.
- Korraldada kasutajateabe levitamist jäätmete liigiti kogumise võimalustest ja nõuetest - sh koostada korraldatud jäätmeveo lepingu tingimustest lähtuvaid jäätmetekke vähendamise ja liigiti kogumise juhiseid majapidamistele ja korteriühistutele
- Motiveerida ja toetada eramajapidamisi ja korteriühistuid biokompostrite kasutusele võtmisel
- Luua korteriühistutele ja eramajade piirkondadele kohalik toetusmeede jäätmemajade rajamiseks

- Tagada jäätmejaamade elukohalähedus (mitte enam kui 10-15 km) ja erinevatele sihtrühmadele teenuse kasutust võimaldavad lahtiolekuajad
- Kehtestada jäätmekavas ja jäätmekorralduseeskirjas elanike vajadusi rahuldavad kriteeriumid pakendikonteinerite võrgustiku tiheduse, tehniliste lahenduste, paigutuse ja heakorra osas ning rakendada neid koostöös pakendiorganisatsioonidega
- Tagada kõigis KOV asutustes ja ettevõtetes jäätmete maksimaalne liigiti kogumine ja liigiti kogutud jäätmete ringlusesse võtmine
- Vähendada jäätmeteket KOV organisatsioonis – sh algatada toiduraiskamise vähendamise programme haridusasutuses koos õpimomendiga
- Nõustada ja luua motivatsioonimeetmeid kaubandus-, teenindus- ja meelelahutusettevõtjatele jäätmetekke vähendamiseks, sh ühekordsete nõude jms inventari kasutamisest loobumiseks
- Tunnustada ettevõtteid ja asutusi ringmajanduslike põhimõtete eeskujuliku järgimise eest
- Toetada asjade parandustöökodade loomist

Milliste vahenditega?

- Valla või linna jäätmekava või piirkondlik jäätmekava
- Jäätmehoolduseeskiri
- Valla või linna hankekord
- Korraldatud jäätmeveo lepingud
- Jäätmehoolduskeskuse asutamise otsus, põhikiri jms
- Jäätmehoolduskeskusega liitumise otsus
- Koostöölepingud taaskasutus- ja pakendiorganisatsioonidega

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL Uus ringmajanduse tegevuskava
- EL jäätmedirektiiv
- EL pakendidirektiiv
- Jäätmeseadus
- Pakendiseadus
- Riigi jäätmekava
- Ringmajanduse valge raamat (2022)

Kust lisanõu saada?

- Korraldatud jäätmeveo riigihanke alusdokumentide koostamise juhend kohalikule omavalitsusele. Abimaterjal korraldatud jäätmeveo riigihanke alusdokumentide koostajale (Keskkonnaamet, 2020)
- The Circular Economy in Cities and Regions. Synthesis Report (OECD, 2020)
- Circular Economy and Territorial Consequences Policy Guide (CIRCTER, 2019)
- Sustainable waste management in a circular economy (Vabrova et al., 2020)
- Jäätmete ringlussevõtu võimekuse analüüs (KAUR https://storymaps.arcgis.com/collections/524ba61e26a74a39b63cc255c03ae5f9?item=1
- Liigiti kogumise juhendid ja sildid (KeM) https://envir.ee/liigiti-kogumise-juhendid-ja-sildid#klaaspakendi-jaatmed

B9 HALJASTUS JA HEAKORD

Mille poole püüelda?

- Rohealade pindala linnades kasvab ning ei vähene maa-asulate tiheasustusaladel
- Rohealade looduslik mitmekesisus, elurikkus ja ruumikvaliteet paraneb
- Haljastuse ja heakorratööde ressursitarbimine väheneb
- Hoonete ja rajatiste ehitamisel ja rekonstrueerimisel lõimitakse neisse rohelisi lahendusi
- Elanikud on rahul rohealade (haljasalad, pargid) piisavuse ja ligipääsetavusega

Millest alustada?

- Arendada heakorra- ja haljastusspetsialistide teadmisi säästva liikuvuse põhimõtetest ning rohelise tänavaruumi ja teehoolduse tehnilistest lahendustest
- Koostada linnade rohestamis- või haljastamiskava (vajalik suuremates linnades, vähemalt 10 000 elanikku)
- Täiendada valla või linna hankekorda põhimõttega, et heakorra ja haljastustööde hangetes rakendatakse keskkonnahoidlikke ja ringmajanduse kriteeriume
- Rakendada keskkonnahoidlikke ja ringmajanduse kriteeriume heakorra ja haljastustööde hangetes
- Loobuda pestitsiidide kasutuses tiheasustusalade rohealade hoolduses
- Minimeerida kemikaalide kasutust tee- ja tänavahoolduses

Millised on tegevusvõimalused?

- Rajada uusi haljasalasid asularuumi, tihendada haljasalade võrgustikku – taskupargid, lineaarpargid
- Suurendada olemasolevate haljasalade looduslikku mitmekesisust ja ruumikvaliteeti
- Rakendada rohedisaini meetmeid liiklustaristu ehitamisel – elurikas ja kohalikku loodust taastav ning toetav haljastus (Eesti päritolu ehk kohaliku genotüübiga looduslike taimeliikide kasutus), olemasolevate elupaikade väärtustamine, looduspõhised rakendused (sh sademeveelahendused jm)
- Teeservade hooldamise ja rajamise rohelised lahendused
- Soodustada elurikkuse hoidmist haljastuse ja heakorrapraktikates – eelistada kohalikust loodusest pärit mitmeaastasi taimi murualadele, vähendada asulasisest niitmiskohustust, juurutada teeservade hoolduses keskkonnahoidlikke praktikaid
- Taastada kahjustunud ökosüsteeme linnaruumis ja asulate lähiümbruses
- Säilitada ja taastada asulaid ümbritsevat rohevööndit ning parandada inimeste ligipääsu neile aladele kui puhke- ja rekreatsioonialadele (sh rekreatiivseks ja säästlikuks looduskasutuseks nagu marjade korjamine, seenel käimine, jalutamine, orienteerumine); mõtestada neid tervise taastumise aladena: nt puhkemetsad, puhkesood, puhkeniidud;
- Tutvustada igaühe looduskaitse praktikaid eramajade omanikele ja korteriühistutele
- Tutvustada maalises asustuses haritava maa liigendamise võimalusi looduslike koridoride, maastikuelementide ja puhvritega – need aitavad kaasa liigilise mitmekesisuse ja ökoloogilise vastupanuvõime tagamisele, tuulekoridoride vältimisele, mulla erosiooni vähendamisele, muldade kvaliteedi tõstmisele jne
- Luua õiguslikud, lepingulised ja tehnilised eeldused halli vee taaskasutuseks haljastuses ja tänavapuhastuses
- Võimalusel ja vajadusel eelistada pinnaveekogude vee kasutamist kastmisel võrdluses põhjaveega

- Täiendada haljastustööde hanketingimusi ja lepinguid ringmajanduse kriteeriumitega (nö ringsed hanked), sh haljastuse hoolduse jäätmete taaskasutuseks kompostis

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Valla või linna arengukava
- Valla või linna heakorraeeskiri
- Kohalik avaliku ruumi ja haljastuse kontseptsioon
- Haljastus- ja heakorratööde lepingud

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Kliimamuutuste suhtes vastupanuvõimelise Euroopa kujundamine – ELi uus kliimamuutustega kohanemise strateegia
- EL looduse taastamise määrus
- Keskkonnavaldkonna arengukava
- Kliimamuutustega kohanemise arengukava
- ÜF rakenduskava 2021-2027

Kust lisanõu saada?

- Urban green spaces: a brief for action (WHO, 2019)
- GReen infrastructure: Enhancing biodiversity and ecosysTem services for territoriAl development (GRETA, 2019)
- Designing green and blue infrastructure to support healthy urban living (Gehrels, et al., 2016)
- Innovative Governance for Urban Green Infrastructure: A Guide for Practitioners (Green Surge, 2017)

B10 LOODUSKAITSE

Mille poole püüelda?

- Looduslike alade osakaal (nt metsad, looduslikud rohumaad, puisniidud, rabad, sood, jõed, järved, ranniku- ja merealad) kasvab
- Rohevõrgustik koos tuumaladega (riiklikud ja kohalikud looduskaitsealad tagab ökosüsteemide toimimise ja elurikkuse säilimise
- Maastike mitmekesisus, elurikkus ja väärtus kasvab
- Taastatud lammimetsade ja rabaalade pindala kasvab
- Valla või linna ökosüsteemi hüvede „maht“ kasvab
- Võõrliikide levik on kontrolli all

Millest alustada?

- Arendada keskkonnaspetsialisti teadmisi ja oskusi kogukonda kaasava kohaliku looduskaitse mudeli loomisel ja rakendamisel
- Luua elurikkuse spetsialisti ametikoht (teostatav üksnes mõnes suuremas linnas) või arendada vastavad kompetentsid (väiksemates KOV üksustes)

Millised on tegevusvõimalused?

- Tagada rohevõrgustike sidusus üldplaneeringuga ning koostöös naaberomavalitsusüksustega (vt. ka rohevõrgustiku planeerimisjuhendit, Kiili valla näidet)

- Töötada välja praktilised lahendused rohevõrgustiku toimimiseks nö igaühe looduskaitse raames – konkreetsete soovituste koostamine eraomanikele lähtudes kohalikest eeldustest ning rohekoridoride toimimise vajadustest
- Luua vastavalt vajadusele ja kogukondlikule nõudlusele kohalikke looduskaitsealasid
- Määratleda üldplaneeringus KAH metsaalad (kui oluliste ökosüsteemiteenuste pakkujate) ning nende ökosüsteemi hüvesid säilitavad ja suurendavad majandamis- ja kasutustingimused
- Ennetada võõrliikide invasiooni läbi teadlikkuse tõstmise haljastuses ja aianduses, samuti läbi kaubanduse järelevalve tõhustamise ja kogukondliku seire.
- Kaasata koostöös Keskkonnaametiga kohalikke elanikke, huvirühmi ja asutusi võõrliikide (nt lupiinid, pargitatar, lemmalts, hispaania teetigu) tõrjesse ja leviku ennetusse

Milliste vahenditega?

- Valla või linna üldplaneering
- Kohalike looduskaitsealade kaitse-eeskirjad

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EL elurikkuse strateegia
- Roheline taristu – Euroopa looduskapitali suurendamine. Strateegia
- Kliimamuutuste suhtes vastupanuvõimelise Euroopa kujundamine – ELi uus kliimamuutustega kohanemise strateegia
- Maakasutuse, maakasutuse muutuse ja metsanduse (LULUCF)määrus
- Looduse taastamise määrus
- Looduskaitseseadus
- Keskkonnavaldkonna strateegia
- Kliimamuutustega kohanemise arengukava

Kust lisanõu saada?

- Rohevõrgustiku planeerimisjuhend (Hendrikson ja KO, 2018)
- Rohevõrgustiku planeerimine. Rohevõrgustiku planeerimine ja toimivuse hindamine Kiili valla näitel (KAUR https://kaur.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=cc87579af08c487fb6f4954a8f3d8b7c
- Local Nature Reserves in England: A guide to their selection and declaration (Natural England, 2010)
- Invasive alien species: A Toolkit of Best Prevention and Management Practices (Wittenberg and Cock, 2001)
- Public Participation in Forestry in Europe and North America. Report of the Team of Specialists on Participation in Forestry (ILO, 2000)

B11 VABA AEG, KULTUUR JA SPORT

Mille poole püüelda?

- Kultuuri- ja sporditegevuse ruumikasutus on tõhus ja energiatarbimine väheneb
- Avalike ürituste korraldamisel rakendatakse keskkonnasõbralike ürituste nõudeid
- Toitlustus- ja meelelahutusasutuste ressursitõhusus kasvab ja jäätmeteke väheneb

Millest alustada?

- Analüüsida valdkonna taristu (tegevusruumid, jms) ruumikasutuse tõhusust ning energiatarbimise mahtusid
- Täiendada avalike ürituste korraldamise korda nõudega või soovitusega järgida korraldamisel keskkonnasõbralike ürituste nõudeid
- Rakendada keskkonnasõbralike ürituste nõudeid KOV poolt korraldatud üritustel

Millised on tegevusvõimalused?

- Suurendada vaba aja, kultuuri ja spordi valdkonnas ruumide ristkasutust, sh ka teiste valdkondade munitsipaalasutuste ruumide arvelt
- Suurendada vabas õhus toimuvate kultuuri- ja spordiringide, aga ka loodus jms huviringide arvu ja osakaalu
- Motiveerida toitlustus- ja meelelahutusasutusi ringmajanduslike meetmete (nt topsiringlus, toidujäätmete komposteerimine) ja toidu keskkonna jalajälge vähendavate lahenduste (nt kohaliku toorme kasutus, taimetoidu osakaalu suurendamine menüüs) kasutuselevõtuks

Milliste vahenditega?

- Nõuded avalike ürituste korraldamisele
- Valla või linna heakorraeeskiri
- Jäätmehoolduseeskiri
- Valla või linna keskkonnasõbralike avalike ürituste juhend

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- EU green public procurement criteria for food, catering services and vending machines

Kust lisanõu saada?

- Praktiline juhend keskkonnasõbralike ürituste korraldamiseks (Tartu Loodusmaja, 2019)
- Keskkonnahoidlike sündmuste korraldamise juhend (Tartu LV, 2022)
- Loomevaldkondade kestlikkus. Uuringu lõpparuanne (IBS ja EY, 2022)
- Sustainable events guidelines (Bayside City Council, 2021)
- Guidelines on organising sustainable meetings and events at the Commission (EC, 2018)

B12 HARIDUS JA NOORSOOTÖÖ

Mille poole püüelda?

- Elanikud käituvad keskkonnahoidlikult ja väärtustavad puhast tervislikku elukeskkonda
- Õpilased omandavad haridusasutustes teadmised, mis on piisavad rohepööret ajendanud keskkonnakriiside üldiseks mõistmiseks
- Haridusasutused toimivad keskkonnahoidlike põhimõtete alusel

Millest alustada?

- Arutada ja hinnata koostöös haridusasutuste juhtide ja pedagoogidega loodushariduse piisavust ja taset õppetöös, vajadusel täiendada haridusasutuste õppekavasid loodushariduslike teemadega
- Arendada õpetajate, huviringide juhendajate ja noorsootöötajate keskkonnahariduslikke teadmisi ja oskusi – suunata loodushariduse valdkonna pedagooge ja teisi huvilisi koolitustele, kaasata projektidesse
- Täiendada valla või linna hankekorda põhimõttega, et haridusasutuste toitlustus- ja koristus- ja heakorratööde hangetes rakendatakse keskkonnahoidlikke kriteeriume

Millised on tegevusvõimalused?

- Suurendada looduse valdkonna huvihariduses ja huviringides osalevate õpilaste osakaalu – arendada koostööd ülikoolidega, motiveerida kodanikuühenduste aktiviste juhendama loodushariduslikke huviringe
- Teha aktiivsemat koostööd regionaalsete loodusmajadega loodushariduse (esmajoones KOV üksused, kelle omandis ja territooriumil loodusmaja puudub)
- Juurutada avaliku sektori toitlustuses (esmajoones koolides ja lasteaedades) ökoloogilise jalajälje kriteeriumite kasutust (sh kohaliku toidu, mahetoidu, taimetoidu eelistamine; jäätmetekke vähendamine)
- Rajada koolide ja lasteaedade juurde kooliaedu, kasvuhooneid, peenramaid kohaliku mahetoidu kasvatamiseks ja loodushariduslikku õppe läbiviimiseks

Milliste vahenditega?

- Valla või linna arengukava ja eelarvestrateegia
- Haridusasutuste arengukavad
- Haridusasutuste õppekavad

Mida tähele panna EL ja riigi keskvalitsuse poliitikaraamistikus?

- Proposal for a Council Recommendation on learning for environmental sustainability
- Haridusseadus
- Põhikooli ja gümnaasiumiseadus
- Koolieelse lasteasutuse seadus
- Huvikooli seadus
- Gümnaasiumi riiklik õppekava
- Põhikooli riiklik õppekava
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava

Kust lisanõu saada?

- Koolitusmaterjalide kogumik. Põhikoolide koolimeeskondade (Henno ja Raus, 2015)
- Koolitusmaterjalide kogumik. Gümnaasiumide ja kutseõppeasutuste koolimeeskondade (Henno ja Raus, 2015)
- Koolitusmaterjalide kogumik. Mitteformaalse keskkonnahariduse spetsialistidele (Henno ja Raus, 2015)
- keskkonnaharidus.ee
- Toidujäätmete ja toidukao vältimine ja vähendamine koolides. Juhendmaterjal (SEI Tallinn, 2020)